

Képességmetafizika és történelem: a belső igény filozófiailag szükségszerű változása a világtörténetben, különös tekintettel a XXI. századra

Müller Andor¹

1. Bevezetés a módszertanhoz

A filozófia fontos lényege az ókortól napjainkig, hogy hogyan lehetséges az, hogy a véges életű, tér-időben itt és most szituatíván élő ember képes rákapcsolódni az örökkévalóságra. Az örökkévalóságot a tér-idő függetlenül igaz idealitásokon keresztül értjük meg, melyek számunkra adódnak. Ilyen értelmi idealitás a tiszta matematikában az euklideszi geometria rendszerén belül értelmezve az a tétel például, hogy egy egyenlő szárú háromszög oldalainak aránya sohasem változik, legyen az a háromszög bármennyire – mikroszkopikusan – kicsi, vagy – makroszkopikusan – nagy; azaz az emberi természetes szemlélet mezo-léptékét kiterjeszthetjük mikro- és makro szintre is, az állítás akkor is igaz marad.

Ez nem egy eltárgyasító „Mi?/Micsoda?” kérdésre adott válasz, hanem *magának* az értelmi regiszternek/képességnek a „Hogyan?”-jára, módszertanára, logikájára utal, melyet egy régi, Hérakleitosztól kölcsönzött kifejezéssel *Logos*-nak nevezhetünk. Az észlelés örökkévaló módszertana, logikája a *Khiazmus*, melyről Merleau-Ponty írt, és mely az észlelést diakritikusan fogja fel, továbbá minden észlelő egyszerre észlelt is. Az érzelmi regiszter örökkévaló ideája pedig az Egy-érzés (*Einsfühlung* – ez Max Scheler kifejezése), melynek alappéldája a szerelemmel teljes nemi közösülés. (Ezekről részletesen lásd Müller 2022: *A megjelenés filozófiája – Értelem-Észlelés-Érzelem. 3É.*).

Mindegyik regiszterben (Értelem-Észlelés-Érzelem) vannak dinamikus képződések, majd statikus, kikristályosodott, megjegecesedett álláspontok, melyek utána – akár a tartamunkban (Bergson kifejezése) – nehezen változnak meg. A törvényszerű metafizikai megállapítások pedig változtathatatlanok (mint azt már Parmenidészről is megtanulhattuk²).

Mivel az értelmi regiszter végső soron az értelmi idealitásokra vonatkozik, melyek felmutatják az örökkévalóságot, az érzelmi regiszter pedig egy önaffektív (Henry) állapotot (Egy-érzés, *Einsfühlung* – Scheler szerint), így az emberi történelemnek és így értett történetiségnek leginkább a dinamikus örökkévalóságot felmutató *Khiazmus* lesz az alapvető módszertani kiindulópontja, és ez egészül ki a képesség-metafizika hármas meghatározottságának (értelem-észlelés-

¹ Neumann János Egyetem, Gazdaságföldrajzi és Településmarketing Központ munkatársa

² Csupán jegyezzük meg itt, hogy Parmenidész kedvese Zénon volt, aki a végtelen oszthatóság tapasztalati életvilággal való össze-egyeztetethetlenségét bizonyította (ezért nem sok, hanem Egy igazság van, mint azt Parmenidész mondta). A végtelenül osztható tér (melynek előfeltevése, hogy a valóságos lét sohasem fog el) tézise szerint a kilótt nyílvevő „állna” a levegőben, ami természetesen nem igaz. Többek között ezért is alkalmatlan a „végtelen”, mint kifejezés a filozófiai diskurzusban, és ezért is vezettem be (Müller 2022) inkább az „örökkévalóság” fogalmát, mely a nem „térítésített” megfogalmazású és meghatározású *pillanaton* keresztül tör át a jelenbe, minőségesen és lényegszerűen. Csupán az érdekesség kedvéért tegyük hozzá, hogy a szukcesszív végtelennel korábban már részletesen foglalkoztam, és kimutattam a fokozás és az eltárgyasítás általi tételezését (Müller 2022), melyet az örökkévalóság fogalmának használata által kívántam „meghaladni”.

érzelem), megszüntetve-megőrzésével (a hegeli dialektika logikája alapján – erről bővebben lásd: Balogh 2009). Mindezek eredményeként a világtörténet úgy rajzolódik ki, mint egy örvény, mely egyre magasabb szinten mutatja meg az egyre jobban artikulálódó, egyre részletgazdagabban megmutatkozó, ezért általános érvényben (mert ez nincs mindig így) megmutatkozásában egyre intenzívebben megjelenő metafizikai képességeket a törzsfejlődésben.

Az emberiség fejlődéstörténetében – vagyis a törzsfejlődés értelmi-észlelési-érzelmi fejlődéstörténetében – is ugyanazt a központi gondolatot kell kifejtelnünk, mint az egyedfejlődés során, és magában a filozófiában is (lásd utóbbiról Müller, 2016: *A filozófia tipológiája ...*) vagyis a képességmetafizikát (Értelem-Észlelés-Érzelem) kell működtetnünk, mint a megjelenés filozófiáját (a képességmetafizikáról és a megjelenés filozófiájáról lásd Müller, 2022). Ebben a tekintetben Hegel volt az, akit konzekvens és követendő példának tarthatunk, ha már befejeztük a filozófiai lázongást és az önsajnálatot, és készek vagyunk rendszer szintű filozófiát alkotni, mely tulajdonképpen a véges ember lényegi azonosságát mutatja meg – háromféleképpen – az örökkévalósággal. Élünk vele!

A fentiekben egy 2025-ös módszertani kiegészítést toldottam be (és máshol is lesznek 2025-ös betoldások), de ez alapvetően egy eddig publikálatlan 2015-ös esszém a világtörténet filozófiájáról. Itt most (2025-ből nézve) más terminusokat használok (Ész-Testiség-Érzelem helyett az Értelem-Észlelés-Érzelem hármasságát), mert ez az eddig publikálatlan világtörténeti vonatkozású esszém még az előtt született, hogy az első rendszerszerűleg véglegesnek szánt és publikált esszém megjelent volna (Müller 2016: *A filozófia tipológiája és az érzelmképződés filozófiája* címmel), viszont a következőkben a 3 kezdeti ciklus (állati és az 1. ciklus ketté osztása) egy 2025-ös betoldás lesz, mert azóta konzekvensebben használom ezeket a filozófiai jelentőségű fogalmakat saját képesség-metafizikámat illetően, az eredmények pedig a kezdeti próbálkozásokhoz képest bővültek. (Néhol korábban tudatot, tudatfilozófiát említek, mert a husserli tudatfenomenológia érzelmképződésére utalok, és csak leegyszerűsítve, a hétköznapi nyelv és megértés okán beszélek észről, ám helyesen értelmet kell mondanunk az érzelmképződésre utalva. A testet, vagy testi észlelés fogalmait is csak egyszerűsítésként használom a testfenomenológia miatt, pedig inkább észlelést kellene az észlelésfenomenológia és az észlelésképződés okán. Az érzelmek terminusa maradt meg egyedül konzekvensen az érzelmfilozófia, érzelmfenomenológia, és az érzelmképződés fogalmai miatt.)

Van még egy fontos megjegyzés azzal kapcsolatosan, hogy mi a célunk: a központi gondolatot (értelme-észlelés-érzelmi regiszter diakritikus intenzitás-viszonya tartamszerű fejlődésben, adományként való megjelenésként) kifejtetni az egyénben és az emberiség világtörténetében. Mindezt a biztos képesség-metafizikai alapon. Több megjelenési forma is lehetséges, például a filozófia saját története kapcsán is tipológia-szerűen, vagy egyéb megjelenő fenomének deskriptív, azaz leírás alapján való taglalása. A lényeg mégis az, hogy mi a szándék mindezzel.

Az emberi tudás határaig megyünk el, és ennek bizonyossága filozófia jellegű. Mivel azonban ez háromféle isteni örökkévaló képességet mutat fel, mely bennünk az itt és most élő véges életű lényekben lényegazonosan működik (*Logos, Khiazmus, Einsfühlung/Egy-érzés*), ezért az örökkévalóság értelmi működési logikáját megértjük (eltárgyasítás általi elsajátítás), az örökkévalóság észlelési működésmódját megéljük (kölsönösség, önmagára göngyölödés), az örökkévalóság érzelmi működését pedig átéljük (pathetikus ön-affekció), és mindez, mint filozófiai bizonyosság, metafizikai hitként funkcionál.

Mit jelent a lényegazonosság? Az örök Egy (ókori filozófiai fogalomként) Isten (vallási, hitbéli nyelven), avagy A megjelenés *mint* Megjelenés lehetőségfeltétele (újkori filozófiai fogalmi összetételként) képességeinek módszertana azonos a tér-időben élő véges emberi lények képességeinek logikájával, módszertanával, de utóbbiaknak – azaz a véges életű embereknek – csak azok az értelemek, észlelések és érzelmek lesznek megérthetőek, megélhetőek és átélhetőek artikulált módon, melyeket tartamukban tapasztalhattak (a spontán képződő, de artikulációig el nem jutott értelem-, észlelés-, érzelem-képződéseket most nem említem, azok rendkívüli fontossága az egyedfejlődés kapcsán lesz szemléletes – az a cikk még nem jelent meg, de szintén 2016 előtt íródott), ám az örökkévaló Isteni Értelem minden lehetséges értelmet önmagában bír, és ugyanígy, az örökkévaló Isteni Észlelés is minden lehetséges észlelést és az örökkévaló Isteni Érzelem is minden lehetséges érzelmet. Továbbá az Isteni képességek számára még az sem szükséges, hogy létezzen Világ. A világ ugyanis arra való, hogy abban az örökkévaló képességek önmagukat – a többi örökkévaló képességgel együtt diakritikus közösségben, mint azt a levél-metaphora mondja³ – kifejtsék, és a Lét létezőként megjelenjen, vagy máshogy mondván, az Élet életekben nyilvánuljon meg.

A személyesség (mint a hagyományosan „személyes Istenhit”) kérdését egy másik alkalommal fogom tárgyalni. Most elegendő annyi, hogy leírjuk az emberi történelem menetét, annak sematikus formájában, minimálisan magyarázva azt, egy-két példával. Kezdhetnénk előtte a kozmikus teremtéssel is, de az megint más tárgyerületet, a természet, és az egyáltalában vett Világ (részletesebben: interszubsztantivitás, természet, történelem, dolgok) megjelenését érintené.

A bevezetés végén még említjük meg a címben szereplő „szükségszerűség” kifejezés lényegi mondanivalóját, mivel a történelem-szemlélet kapcsán ez a fogalom már régóta furcsán hat, sőt a felvilágosodás óta inkább lesajnált fogalom a filozófiában. Am ahogyan azt mi használjuk – az emberben működő képességek egymást sorjázó szükségszerű változásaként világtörténeti méretekben – úgy még nem használták a „szükségszerűség” fogalmát. Ennek részletes kifejtése lesz a feladat ebben a tanulmányban.

2. Történetiség és a 3É

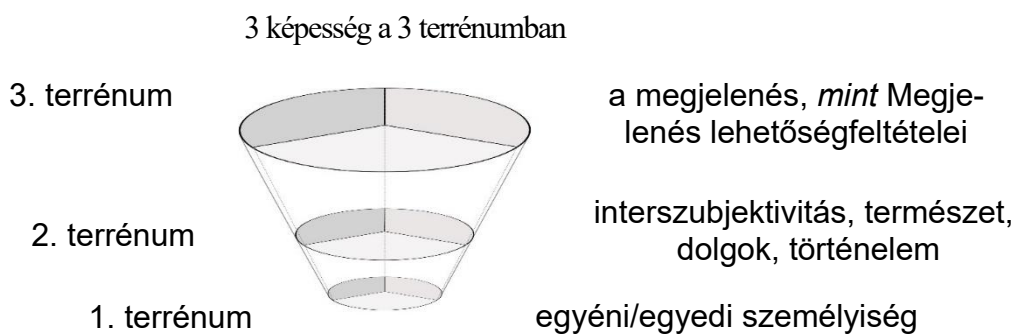
2.1. Felvezetés

Hegel szerint a szabadság fejlődött Keltről Nyugatra, ahogyan a Világszellem egyre inkább felfedte magát és megjelent bennünk. Ezen leginkább a polgári értelemben vett szabadságot kell értenünk.

Czétány szerint a történelem a kanti szintézisek (Isten, én, világ) mentén fejlődött, ahol először Istent tisztelték, majd az „ént”, végül a kollektívizmust (sorrendben: konzervatívizmus, liberalizmus, kommunizmus), ami a szintézisek logikája szerint: diszjunktív, konjunktív, konnektív. Ám ezek sorrendiség-értékelése Czétánnál úgy változott meg napjainkra, hogy csak dominanciájuk szerint jelentősek az egyes korszakokban. Szerinte az egyik javára a másik kettő – kü-

³ A levél, mint metafora: az ember olyan, mint egy falevél – látható színe a teste, azaz az észlelése (*Khiazmus* – Merleau Ponty), láthatatlan fonákja az értelem (a geometria ideális igazságai – lásd Husserl), erezte pedig az érzelmei (Max Scheler és Michel Henry). Minden egyedi/egyéni személyiségnek minden regiszter (értelem-észlelés-érzelmek) szempontjából más-más intenzitások vannak. Mind diakritikus (kommunikatív összekötő) és tartamos (lásd Bergson gondolatát) viszonyban vannak egymással. *Logos*, *Khí* (*Khiazmus*) és *Einsfühlung*. Mindezt az itt és mostból felfelé, örökkévaló ideák által, majd az örökkévalóság által adományként ismét az itt és mostba lefelé, adományként valósítjuk meg. Ezek vagyunk mi emberek.

lönböző mértékben – mindig el lett nyomva, de az átmenetek miértjét nem firtatja. Ha átkonvertáljuk a 3Sz (a 3 szintézis) filozófiájának korai állításait, akkor az kapjuk, hogy először a 3. terrénium (Egy/Isten) volt a leginkább meghatározó, majd az első (egyedi személyiség), végül pedig a 2., nevesül a Világ (interszubjektivitás, dolgok, természet, történelem). A 3É filozófiája szerint azonban ezzel nem egyezik meg a kozmogóniai és leszármazási sorrend, mely bár szintén a 3. terréniummal kezdődik, de utána a 2. jön, nem pedig az 1. terrénium. (Figyeljük meg a következő ábrában a terréniumok közötti lényegazonosságokat a képességek között: értelem-észlelés-érzelem, melyek hármassága terréniumokként más-más színnel lettek ábrázolva, de ugyanúgy.)

1. ábra. 3 képesség a 3 terréniumban

Forrás: saját szerkesztés

A 3 É szerint a történelem a 3. terréniummal kezdődött, vagyis Isten személyiségének megfelelő világciklus teremtésével, mely meghatároz minden továbbit, így a 2. terréniumot, magát a kozmogóniát, az atomok kialakulását, a földtörténeti korszakokat, az ember evolúciós fejlődését, a történelmi korszakokat, és végül az 1. terréniumot, vagyis az egyedi személyiségeket, beleértve a történelem világvezérlő alakjait, és az átlagembereket.

Itt probléma vetődik fel a 3Sz és a 3É között, de ez kiküszöbölhető, ha rátekintünk a 3Sz filozófiájának kidolgozottságára, hiszen ez – mármint kidolgozottsága – legfőbb érdeme, ami nagyon meggyőző érvekkel rendelkezik. Ha ezt a különbséget nem vesszük figyelembe, akkor is van egy még alapvetőbb. Ez pedig az, hogy a 3É szerint az egyes terréniumokat a 3É építi fel, vagyis rendszerünk 3 x 3-mas (bizonyos szempontból hasonlít Prokloszéhoz).

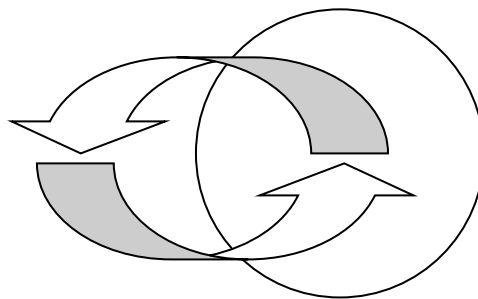
A 3É szerint a történelmi magyarázat tehát nem a terréniumokra vonatkoztatandó, hanem az értelem, az észlelés és az érzelmek szempontjainak intenzitás-dominanciái szerint interpretálandó. Az intenzitás-átmenetek oka pedig a hiány és a bejelentkezés, a kidolgozás, a telítettség és a túltelítődés, túlcsoordulás, illetve csalódottság és unalom dialektikus sémájú sorrendje szerint működik, mindig újrakezdve ezt a kört, de mindig a következő képességre ugorva.

Pontosabban fogalmazva, a struktúra az érzelmeképződés filozófiája által tárgyalt időbeliség és erőhatások tekintetében a *khiazmus* centripetális és centrifugális irányainak megfelelően: a bejelentkezés-beépülés-elmélyülés-kifejezés négy fázisának diakritikus sémájára épül

1. táblázat: Az univerzális fenomenológiai tábla

Terrénumok	Felosztás	Képességek
A.) Egyén		1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
B.) Világ	I. Interszubjektivitás	1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
	II. Természet	1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
	III. Dolgok	1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
	IV. Történelem	1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
C.) a megjelenés, <i>mint</i> Megjelenés le- hetőségfeltételei		1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra. A tapasztalat khiazmatikus köre

Forrás: saját szerkesztés

A képességek sorrendje (értelem-észlelés-érzelem) pedig az ember antropológiai természetéből adódik, mely transzcendentálisan nyilvánul meg, vagyis beleírja magát az egész Világegyetem fejlődéstörténetébe, azon keresztül pedig a 2. terrénum történelem-szemléletébe. Hegel írta a történelem belső mozgásáról:

Az intellektuális szemléletet pedig akkor ismertük meg, *a)* ha az ellentéteseket, minden külső valóságot belsőnek, mindent a másiktól különválasztottnak ismerjük meg. Ha lényege szerint ismerjük meg, amint van, akkor nem fennállónak mutatkozik, hanem úgy, hogy lényege az átmenetei mozgása. Ezt a héraклеи-tosi vagy szkeptikus mozzanatot, hogy semmi sincs nyugalomban, fel kell mutatni minden dologról; s így fakad ebben a tudatban, — hogy minden dolog lényege meghatározottság, az ellentéte —, *a fogal-milag felfogott egység* a dolog ellentétével, *β)* Éppígy meg kell ismerni magát ezt az egységet lényegé-ben; lényege mint ez az azonosság éppúgy az, hogy átmegy ellentétébe, vagyis megvalósul, magától

különbözővé lesz: s így maga által lép fel ellentéte. ^γ) Ismét azt lehet mondani az ellentétről, hogy nincs az abszolútumban; ez az abszolútum a lényeg, az örök stb. De ez maga is absztrakció, vagyis csak az egyik oldalon van, az ellentét pedig az eszmei; az ellentét forma, mozgásának lényeges mozzanata. Amaz nem nyugalmas, emez nem a nyughatatlan fogalom, hanem nyugalmas, magában kielégült, a maga nyughatatlanságában. — A tiszta gondolkodás a *szubjektív* és az *objektív* ellentétéhez ment tovább; az ellentét igazi megbékélése pedig az a belátás, hogy ez az ellentét, abszolút módon kiéleződve, önmagát oldja fel, magánvalóságuk szerint, mint Schelling mondja, az ellentétesek azonosak, s nemcsak magánvalóságuk szerint, hanem az örök élet az ellentét örök létrehozásában és örök kibékítésében van. — Az egységben az ellentétnek, s az ellentétben az egységnek a tudása: ez az *abszolút tudás*; a tudomány pedig ennek az egységnek tudása egész, önmaga által való fejlődésében.⁴

Amit átveszünk majd ebből, az nem a teleológiai cél elérésére irányuló tendencia, hanem az a nyughatatlanság és mozgás, mely hajtja az embert, és így az interszubjektív történelmet. A 3É filozófiájának most következő spekulatív történelemfilozófiája akkor íródott (2015), amikor még az érzelemfilozófia elnevezés tűnt relevánsnak az érzelmek saját metafizikai státuszának újdonsága okán – sőt az érzelmek genetikus kifejlődésének struktúráját használjuk – ezért itt most ezt a kifejezést fogjuk használni; további megjegyzésként előljáróban, hogy itt még „ért-elem” helyett az „ész”, valamint a „tudat” terminus szerepel (mert régen leginkább csak ez utóbbival azonosították az értelmet, holott mi a tudat kifejezést már egy kitágított fogalomként szerepeltetjük, értelem-észlelés-érzelem hármasaként, lásd: Müller 2016), „észlelés” helyett pedig a „test” fogalma áll (mert így könnyebb megnevezni és megérteni). A filozófiatörténet sematikus ábrájának ismertetése érdekében most beidézem az említett esszéből a táblázatot:

2. táblázat: A filozófia tipológiája

	A tudat regiszterei		
	Értelem (1.)	Testi észlelés (2.)	Érzések/Érzelmek (3.)
Cölöpfilozófiák (A.) A „Mi?”-re rákérdező filozófiák	1./A. Descartes, Kant, Husserl	2./A. Russell, Ayer	3./A. Kolnai, Marion
Átmeneti filozófiák	...	...	Az érzelmképződés filozófiája
Bárkafileozófiák (B.) A „Hogyan?”-ra rákérdező filozófiák	1./B. Bergson	2./B. Merleau-Ponty, Schmitz	3./B. Henry, Scheler

Forrás: saját szerkesztés

A cölöpfilozófiák és bárkafileozófiák szemléletes kifejtése most nem szükséges (érdeklődés esetén több olvasható: Müller 2016), csak az a fontos, hogy egyik a „valamire”, másik a „hogyanra” kérdez rá. Előző hagyományosan eltárgyasító „valamire/valamikre” utal, és így is köti össze őket (mintha vízben álló cölöpökön lépkedne), míg utóbbiak egy módszerre utalnak, melyben az összes „valamicsodára” való kérdés „elfér” (mint Noé bárkájában az összes állat elfért, és úgy ringatóztak a vízen). Ez utóbbi ok miatt szokták őket homályzóna-, szürkezőna filozófiáknak is hívni, mivel mindent „elnyelnek”. Mi azt mondanánk inkább, hogy az adott regiszter mindenén részlete felfejthető belőlük, mert egészegesek.

⁴ Hegel 1977, 485.

2.2. Történelem, és az érzelmképződés filozófiája

Az érzésekkel, érzelmekkel foglalkozó érzelmeofilozófia felkapott téma, és még inkább érthetővé válik ennek jelentősége, ha a filozófia eme ágát a felvilágosodás óta eltelt időszak történetébe elhelyezzük. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy tudatfilozófia, testfelmológia és érzelmeofilozófia mind kronológiailag, mind egymásból való továbblépésük és kifejlődésük tekintetében egymásra következtek. A testfelmológia, majd pedig az érzelmeofilozófia ugyanis ötleteik többségét a hagyományból merítik, és a korábbi filozófiai hagyomány problémáinak megoldási javaslataiként jöttek létre. Mint Hegel írja az *Előadások a filozófia történetéről* 3. kötetének utolsó oldalain:

[...] a filozófia története nem ötletek vak gyűjteménye, véletlen haladás. Inkább azt igyekeztem kimutatni, hogy a filozófiák szükségszerűen erednek egymásból, úgyhogy mindegyik éppenséggel szükségszerűen föltételezi az előzőt. [...] S a szellemek e hosszú sora az egyes érütesek a szellem életében; szubsztanciánk organizmusát alkotják. Sürgetésére — ha a vakondok tovább és a bensőben — hallgatnunk kell, és valósághoz kell őt juttatnunk; — a filozófiák egymásutánja teljességgel szükségszerű tovább haladás, amely csakis magának a szellemnek természetét fejezi ki, és mindannyiunkban él.⁵

S mint összefoglalóan írja Hegel, felhívva figyelmünket a filozófia jelentőségére:

Az emberi szellem e munkája a belső gondolkodásban párhuzamos a valóság minden lépcsőfokával. [...] A filozófia története a világtörténelem legbensője.⁶

Az érzelmképződés filozófiája komplex elmélet, mely kidolgozza az érzelmeofilozófia alapjait, és így alkalmassá válik arra, hogy a régebbi filozófiai problémákra alternatív javaslatokat adjon, sőt segítségével megpróbálkozhatunk egy olyan típusú strukturális történelem-interpretációval is, amit a következőkben fejtenk ki.⁷

2.3. Az érzelmképződés filozófiájának strukturális történelem-interpretációja

Az érzelmképződés filozófiája saját struktúráját vetíti a történelemre. Mást nem is tehet, hiszen akkor már nem lenne minden részében autentikus és közvetlen érzelmeofilozófia. Ennek indoklása visszavezet minket Hegelhez, a nagy rendszeralkotóhoz, aki műveiben az emberi tudat fejlődésére (*A szellem felmológiaiája*) és a Világtörténet fejlődésére (*Előadások a világtörténet filozófiájáról*) azonos logikát alkalmazott. Utóbbi művében kiemelte a világtörténeti egyén szerepét, aki nem tudja, hogy a szellem munkáját végzi, de ellenállhatatlan erőre érez magában, ugyanis nála „a rejtett szellem kopog a jelen kapuján”⁸, a többiek pedig ezt érzik meg, és ezért követik még úgy is, hogy nem tudják pontosan szándékának és tervének minden részletét.⁹ Hegel szerint az a „csodálatra méltó bennük [mármint a világtörténeti egyéneknél], hogy

⁵ Hegel 1977, 486. sk.

⁶ Uo. 483.

⁷ Az eddigi kifejtésekről lsd. Müller 2013, 2014, 2015a, 2015b.

⁸ Hegel 1979a, 70. old.

⁹ „[...] a többiek pedig, mint mondtuk, az ő zászlójuk köré gyülekeznek, mert ő mondják ki azt, aminek elérkezett az ideje. Világunkban ő a legbelátóbbak s legjobban tudják, miről van szó; s amit tesznek, helyes. A többiek szükségképpen engedelmeskednek nekik, mert érzik azt. [...] Ellenállhatatlan erő hajtja őket művük véghezvitelére. Ez azután a helyes, a többiek pedig, ha nem gondolják is, hogy ez az, amit akartak, csatlakoznak hozzá, eltűrik; van bennük egy hatalom önmaguk felett, ha külsőnek és idegennek tűnik is előtük, s ellenkezik is vélt

e szubsztanciális szellem szerveivé alakították ki magukat”¹⁰. Felhívja rá a figyelmet, hogy „az általános eszme fogalma a filozófia sajátja a világtörténeti emberekben nincs meg; mert ők gyakorlati természetek. Ők azonban tudják és akarják művüket, mert elérkezett az ideje. Ez a mű az, ami a bensőben már létezik.”¹¹

Hegel kiemeli a filozófia történetéről szóló előadásokban, hogy: „A filozófia története a világtörténelem legbensője.”¹² Az érzelmképződés filozófiájában is hasonló a helyzet, de az érzelmképződés filozófiájának történelem-interpretációja szempontjából nincsen kijelölt végcél, teleológiai célpontként sem, mint Hegelnél.¹³

Foglaljuk össze röviden az érzelmképződés filozófiájának ébrenléti struktúráját, architektónikáját, mivel ezt alkalmazzuk majd a történelemre is. Az érzelmképződés filozófiájának érzelmi regiszterében, az affektív khiazmus¹⁴ folyamatosan működik. Ennek a folyamatnak kettő, önmagukban csak absztrakt módon szétszalazható iránya van. Egyik a passzív, másik az aktív irány. A passzív irány centripetális, ez az, amit „kapunk”, a másik az aktív, centrifugális irány, amit a „világba vetítünk” valamilyen tudatos vagy éppen tudattalan akaratként. Ez utóbbit módosulva kapjuk vissza, passzívan. Így affektív regiszterünk önmagára-göngyölödik (*enroulement sur soi*). Amit világra-vonatkozásunk kapcsán „kifelé”, azaz a világba való „beleírás” és „közlekedés” szempontjából teszünk, azt beigazolódva, vagy éppen meglepő változatokban „kapjuk vissza”.

Az érzelmi regiszter khiazmusának szempontjából, a tapasztalat és kifejezés építi a kvalitatív tartamot¹⁵. Ebben a khiazmusban az irányokat fázisokra oszthatjuk fel az időbeliség és az erőhatás szempontjából. A passzív, centripetális irányt a beépülés-leülepedés (*szedimentáció*) felől tekintve a pillanatnyi érzés, az elmélyültebb és erőteljesebben ható érzelmek, illetve a nem arisztotelészi értelemben vett állandósult lelki alkat¹⁶ (vagy: „mélységes szenvedélyek”, aho-

akarásuk tudatával. Mert a tovább haladott szellem minden egyén belső lelke, de az a tudattalan bensőség, amelyet a nagy emberek tudatosítanak bennük. Mégis az, amit valójában maguk akarnak, s ezért gyakorol olyan hatalmat, amelynek átadják magukat, bár tudatos akarásuk ellentmond ennek; ezért követik e lelki vezéreket, mert érzik ellenállhatatlan hatalmát saját belső szellemüknek, amely szembeszáll velük.” Uo. 71-72. old.

¹⁰ Uo. 71. old.

¹¹ Uo. 71. old.

¹² Hegel 1977, III. kötet, 483. old.

¹³ Csupán a későbbiekben tárgyalt ciklusok szempontjából mutatható fel egy szükségszerűnek tekinthető teleológia az érzelmképződés filozófiájának történelem-interpretációjában, illetve a ciklusok egymásra-következésében egy egyre magasabbra ívelő spirális szerkezet mutatkozik meg.

¹⁴ Merleau-Ponty elemként kezelt húsának khiazmusáról, azaz önmagára göngyölödéséről lsd. Merleau-Ponty 2006. Halála miatt félbe maradt könyvének utolsó fejezete szól erről a mozgásról. Merleau-Ponty filozófiájából egy testfenomenológiai irányzat szövődött le, ám kritikusai szerint elmélete egy szűrkezónát, homályzónát hozott létre, ami minden klasszikus filozófiai problémát a test tárgyalása által kíván feloldani, de azokat inkább megke-re-ül, és nem eléggé differenciál. Érzelmfilozófiánkkal többek között éppen ezt a hiányt próbáljuk meg pótolni.

¹⁵ Bergson tartam-fogalmáról röviden: „A közvetlenül megélt idő nem homogén közeg, nem is lineáris idősor, nem egymástól elválasztható pillanatnyi élmények és pillanatnyi benyomások sorozata, hanem kvalitatív sokaság. A tartam, vagyis a tudat valóságos ideje tehát nem pillanatok monoton egymásutánja, hanem olyan egymást kölcsönösen átható elemek szukcessziója, amelyek mindegyike összefügg a többivel és reprezentálja az egész tudatot.” Olay-Ullmann 2011, 74. o.

¹⁶ Az állandósult lelki alkatot, mint kifejezést nem arisztotelészi értelemben etikai „arany középútként” értelme-zük, de maga a kifejezés, ami az időbeliség meghatározása szempontjából valamilyen állandósulás irányába hat, a tartam számára alkalmas szóhasználat.

gyan Bergson fogalmaz; esetleg „self-mag”) határozzák meg, melyek közül az utóbbi – az állandósult lelki alkat – az érzelmekhez képest is mélyebben beépült és erőteljesebben hat. Az aktív, centrifugális kifejezés fázisát ébrenlétünkben az akarat foglalja el, ami a három passzív fázis valamelyikét, vagy éppen kombinációját akarja megvalósítani. A fázisok egymás közötti diakritikus¹⁷ elrendeződése, és ennek az elrendeződésnek a ritmusossága, mint affektív relief, avagy domborzat: maga az érzelmi *személyiség*.

A történelem-magyarázat szempontjából ezeket a fázisokat alkalmazzuk. A fázisok pedig tartamosan képződve más-más szinteken (ész-test-érzelmek¹⁸) jelennek meg a történelemben, mely szinteket a filozófiai hagyomány fejlődéséből vesszük (kortárs fogalmakkal: tudatfilozófia, testfenomenológia, érzelmfilozófia). A fázisokat az érzelmképződés filozófiájának történelem-interpretációja szempontjából most úgy kell felmutatni, hogy mit jelentenek a dinamikus időbeli tartamosságban, vagyis: beépülési-elmélyülési és kifejezésbeli erőhatásokként, fokozatokként.

Ennek megfelelően, röviden értelmezzük az egyes fázisokat, mint lépcsőfokokat az ész, a test és az érzelmek szintjeit tekintetbe véve, az érzelmképződés filozófiájának szempontjából.

1. A pillanatnyi érzések azt jelentik ebben a történelem-interpretációs szöveggörnyezetben, hogy valami (ész, test, vagy érzelm) bejelentkezik. Bejelentkezésétől kezdve pedig igényt tart elsőbbségére a többivel szemben.
2. Az érzelmek az jelentik itt, hogy ebből a szempontból (ész, test vagy érzelmek) leírjuk a világot, vagyis felmutatunk egy bizonyos típusú világleírást.
3. Az állandósult lelki alkat érzelmfilozófiai fázisa azt jelenti az érzelmképződés felőli történelem-interpretációban, hogy valaminek (ész, test, érzelmek) megpróbáljuk kidolgozni a

Ráadásul Arisztotelész meghatározása szerint a lélek: „a szervekkel bíró természeti test első teljesültsége” (*De an.* 412 b), vagyis, az észlelésfilozófia nyelvén: az élő test világon-léte, ami világra-születésével kezdődik. Adott organizmus holisztikus szervi egységének működése azonos a lélekkel. Az öt exteroceptív érzékszervünk (tapintás, látás, hallás, szaglás, ízlelés) és a többi interoceptív szervünk (izmok, belsőségek, zsigerek, mirigyek...) egysége vagyunk, mely élő test a világra, mint elemszerű húsrá vetül ki centrifugálisan, és azon keresztül „önmagára göngyölődik” centripetálisan.

Továbbá a terminust Arisztotelész iránti tiszteletből is alkalmazzuk, de azt átértelmezve használjuk. Ha e terminus helyett a habitust használnánk, akkor azzal elvétenénk elméletünk ezen fázisát, mivel a habitus magában foglalja a tevékenység centrifugális irányát, vagyis az akaratot is. A stílus ugyanezért alkalmatlan kifejezés, de a jellem és a karakter – mivel ezek nem minden aspektusukban „tudatosan” akaratlagosak –, lehetnének megfelelő fogalmak, ám bennük túl „sűrű” a meghatározás tömörsége, azaz közhely-szerűen használják szinte bármilyen szempontból.

¹⁷ Az elnevezés Merleau-Pontytól származik, és Saussure nyelvelméletére vonatkozik. „[...] a nyelvrendszer, amelynek minden tagja kölcsönösen függ a többitől, és amelyben az egyik tag értéke csak annak a következménye, hogy egyidejűleg a többi tag is jelen van [...]” Saussure 1997, 135. o. „Más szóval, a nyelv forma és nem szubsztancia.” Uo. 141. o.

¹⁸ Az érzelmek többes száma csupán nyelvtani jelentőségű, és az általános szóhasználathoz igazodik, nincsen más funkciója. Ha azt mondják, hogy érzelmfilozófia, akkor általában az érzések és érzelmek tárgyalása kerül szóba. Az érzelmképződés filozófiája azonban nem az egyes érzésekkel és érzelmekkel foglalkozik, hanem az érzelmek genealógiájával általában, illetve ezen elmélet alkalmazásával különböző filozófiai problémákra, és végső soron az érzelmfilozófia alapjainak kidolgozásával is, mint érzelmfilozófiai metafizika és ontológia. Erről egy korábbi tanulmányban volt szó (Müller 2015b), mint a harmónia újolagos ősalapításáról (*Erneuerte Urstiftung der Harmonie*).

saját alapját, de még inkább lehetőségfeltételét (vagyis az ész, a test, vagy éppen az érzelmek alapját). Ezt nevezték régebben, a tudatfilozófia szempontjából *a priori* megalapozásnak.

4. Az akarat az érzelmekképződés filozófiája szempontjából, ha a történelmi magyarázatra vonatkoztatjuk, akkor azt jelenti, hogy valamit (ész, test, érzelmek), ami bejelentkezett, ami által leírtuk a világot, és aminek alapjait feltérképeztük, meg is akarja magát valósítani a világban, azaz mindent leuraló princípiummá kíván válni.

Ahhoz, hogy megértsük az egymásra következő lépéseket, figyelembe kell vennünk az egyes lépcsőfokok telítődését, ilyen értelemben vett kifulladását, és az újdonság-igényt. Az egyes szintek (ész, test, érzelmek) kudarc-élménye maga után vonja a belénk vetett történelmi léptékű bizalom megrendülését. Ez kivált velük szemben egy bizonyos dühöt és elfordulást. Ugyanakkor azonban új reményt is várunk egy következő szinttől (ész, test, érzelmek), vagy éppen ciklustól.

Nézzük a konkrét felosztást. Az érzelmekképződés filozófiájának alapvető történelmi állomásai a mi ciklusunkban a következőkként adódnak, Descartes-tól a jelenkoron át, a valószínűsíthető jövő felől:

...

- I./1. Az ész szintjén értelmezett érzés.
- I./2. Az ész szintjén értelmezett érzelem.
- I./3. Az ész szintjén értelmezett állandósult lelki alkat.
- I./4. Az ész szintjén értelmezett akarat.
- II./1. A test szintjén értelmezett érzés.
- II./2. A test szintjén értelmezett érzelem.
- II./3. A test szintjén értelmezett állandósult lelki alkat.
- II./4. A test szintjén értelmezett akarat.
- III./1. Az érzelmek szintjén értelmezett érzés.
- III./2. Az érzelmek szintjén értelmezett érzelem.
- III./3. Az érzelmek szintjén értelmezett állandósult lelki alkat.
- III./4. Az érzelmek szintjén értelmezett akarat.

...

Fordítsuk le ezt a már ismertetett fogalmakra:

...

- I./1. Az ész bejelentkezése.
- I./2. Az ész általi világleírás.
- I./3. Az ész kidolgozza saját alapjait.
- I./4. Az ész meg akarja valósítani önmagát.
- II./1. A test bejelentkezése.
- II./2. A test általi világleírás.
- II./3. A test kidolgozza saját alapjait.
- II./4. A test meg akarja valósítani önmagát.
- III./1. Az érzelmek bejelentkezése.
- III./2. Az érzelmek általi világleírás.
- III./3. Az érzelmek kidolgozzák saját alapjukat.
- III./4. Az érzelmek meg akarják valósítani önmagukat.

Látható itt, hogy egy ciklusban három szint van (ész, test, érzelmek), és ezeken belül, minden szintnek négy fázisa. Az pedig, hogy a ciklusok ismétlik-e egymást – és hányszor –, már összetett kérdés. A strukturális ciklusosság kérdése két részre osztható (ezt jelölik: ...):

1. Az érzelmek szintjén értelmezett akarat (III./4.) után ismét az ész szintjén értelmezett érzés (I./1.) következik-e egy következő ciklus szerint?
2. Az ész szintjén értelmezett érzés előtt (I./1.) az érzelmek szintjén értelmezett akarat (III./4.) volt-e egy miénket megelőző ciklusban?

Ez bonyolult kérdés, amit később taglalunk. Az érzelempépződés filozófiájában a ciklusok cirkularitás-kérdése ugyanis tudásunk történelmi léptékű határaitra vonatkozik.

Egy valószínűsíthető, de rövid felosztást azért adhatunk.

1. ciklus:
Ész: emberré-válás kezdetei, mint eszközhasználat, nyelviség kialakulása stb.
Testiség: törzsi társadalmak, felhalmozás, kezdetleges kereskedelem
Érzelem: nagyobb városi közösségek, totem és egyéb kezdetleges vallások, jóslás
2. ciklus:
Ész: görögség és filozófia
Testiség: római kultúra
Érzelem: kereszténység
3. ciklus:
Ész: felvilágosodás
Testiség: észlelés-központúság (jelenlegi európai kultúránk ennek betetőzése, és átmenete az érzelmi regiszter hangsúlyozásába)
Érzelem: önaffekció, az élet önátélése, majd megújult vallási radikalizmus
4. ciklus:
Ész: az ész szabadság-igénye és nyitott világképének újbóli bejelentkezése. ...

Az állatból az emberré válás ciklusai feltételezett ciklusai megkívánják, hogy az állati ciklus történetét is röviden leírjuk, valamint azt a feltételezhetően 2 ciklust, melyeket az imént egybe, az első ciklusba tömörítettünk a könnyebb megértés okán, ám amely tovább bontható.

Itt most más terminusokat használok (Ész-Testiség-Érzelem helyett az Értelem-Észlelés-Érzelem hármasságát), mert ez az eddig publikálatlan világtörténeti vonatkozású esszém még az előtt született, hogy az első rendszerszerűleg véglegesnek szánt és publikált esszém megjelent volna (Müller 2016: *A filozófia tipológiája és az érzelempépződés filozófiája* címmel), viszont a következő 3 kezdeti ciklus (állati és az 1. ciklus ketté osztása) egy 2025-ös betoldás lesz, mert azóta konzekvensebben használok ezeket a filozófiai jelentőségű fogalmakat saját képesség-metafizikámat illetően.

Az ember előtti állati ciklus:

Értelem: A növényekhez képest mobilisabb helyzetértékelés és szervi fejlődés.

Észlelés: A szervi fejlődések és világtapasztalati lehetőségek sokfélesége.

Érzelem: A vadász-préda helyzetértékelések habitualizálódása az agresszivitás és félelem viszonylataiban, az intenzitás mértékében.

Az 1. ciklus ketté bontásának első fele (kilépés az állati létből, az emberré válás kezdetei):

Értelem: Az első eszközhasználat megjelenése (kövel, bottal való lecsapás, megfélemlítés, fenyegetés) a hatalmi struktúra eltárgyiasítása, eszköz-fétisének kialakulása és a beszéd artikulációjának fejlődése. Az eltárgyiasítás és fokozás alapképességeinek kialakulása és használata.

Észlelés: Az eszközhasználat sokféleségének és felhasználási hierarchizálódásának okán a társadalmi szerveződés bonyolódása.

Érzelem: A természeti és vadászati függési viszonyok pontosabb felismerése okán az első totem-vallások megjelenése. A változó körülmények, szituációk, illetve a vadász vagy préda lesz valaki (?) helyzetértékeléséből adódóan a véletlenek/szerencse/képességek/eleve elrendelések kérdésének elvontabb felismeréséből képződő első védő-óvó „Isten” absztrakció.)

Az 1. ciklus ketté bontásának második fele:

Értelem: A biztonság-fétis megjelenését követően az annak való megfelelés okán kreatív megvalósulási formák találása, mindennek a tökéletesítése minden lehetséges szempontból (eszközök, vallási rítusok bonyolódása, szertartások, templomok – mint társadalom-szervező központok – kialakítása, a szerepek kiosztása minden szempontból).

Észlelés: A létbiztonság megteremtése a letelepedett földművelés és állattenyésztés által, valamint ennek társadalmi elosztása érdekében az írásos lejegyzés kezdetleges formái.

Érzelem: A felhalmozás és a ráérő idő az egyre bővülő természeti felismerések okán a különböző jelenségeket többistenhitként alakította ki, a hatalom birtokosa (a begyűjtő-elosztó) pedig a nép számára élő isten volt.

Ennek részletesebb kidolgozása túl hosszúvá nyúlna, ezért itt most nem részletezzük tovább. A ciklusok kérdése az egyik bizonytalanság, amivel az érzelmekképződés filozófiájának történelem-interpretációja kapcsán szembe kell néznie, a másik pedig a jelen pontos besorolásának problémája az ismertetett struktúrában.

Mindennek a konkrét történelmi megvalósulása szempontjából, először szorítkozzunk saját történelmi ciklusunk (3. ciklus) vizsgálatára. Itt majd fontos lesz az, hogy a már megtörtént és lezárt ész szintje értelmezhető „csak” a filozófia szempontjából, de ugyanezt a jelenleg is zajló test szintjével már nem tehetjük meg, mivel „felgyorsult világunkban” filozófia és hétköznapi vélekedés erőteljesen különböznek egymástól, mást képviselnek. A filozófia önreflexiója miatt „előre szaladt”, de az ismertetett struktúrába való beillesztés révén mégis közös nevezőre hozható filozófia és hétköznapi vélekedés, még akkor is, ha egyes esetekben a különbség nyilvánvaló; a kettő álláspont ugyanis sokszor más-más aspektusból tekint a dolgokra, és önmagára. Még nehezebb lesz ezt a különbséget lépcsőfokról-lépcsőfokra összeegyeztetnünk az érzelmek jövőbeli szintjén.

2.3.A. Tudatfilozófia és történelem az érzelmekképződés filozófiájában

E szint állomásai:

- I./1. Az ész szintjén értelmezett érzés.
- I./2. Az ész szintjén értelmezett érzelem.
- I./3. Az ész szintjén értelmezett állandósult lelki alkat.
- I./4. Az ész szintjén értelmezett akarat.

Leegyszerűsítő megfogalmazásban, és egyes filozófiai irányzatokat hozzájuk rendelve:

I./1. Az ész bejelentkezése. (Descartes)

I./2. Az ész általi világleírás. (Diderot és az enciklopédisták)

I./3. Az ész kidolgozza saját alapjait. (Kant és Hegel)

I./4. Az ész meg akarja valósítani önmagát. (Marx)

Ezeket a történelmi állomásokat, mint az érzelmképződés filozófiájának átértelmezve alkalmazott fázisait, a történelem tartamának elmélyülése szempontjából értelmezzük. Az ész szintjén értelmezett érzés (I./1.) felmutatta az ész, az ész szintjén értelmezett érzelem (I./2.) az ész szerint rendezte el/be a természetet, az ész szintjén értelmezett állandósult lelki alkat (I./3.) az ész alapját vizsgálta, az ész szintjén értelmezett akarat (I./4.) pedig az észre hivatkozva változtatta meg a társadalmat.

Kezdjük ilyen értelemben előlről az érzelmképződés filozófiájának történelem-interpretációját. Descartes az ész – az ógörög filozófiához képest újólagos – bejelentkezésének (I./1.) főműveit hozta létre 1637-környékén, az *Értekezés a módszerről*¹⁹ és az *Elmélkedések az első filozófiáról*²⁰ című könyvekkel. Descartes filozófiai felismerése az volt ugyanis, hogy a gondolkodás jelenbeliségének megélésétől semmi sem választhat el minket, ebben nem kételkedhetem. A gondolkodás szerinte: saját tevékenysége szempontjából önbizonyos. Ezt így fejezte ki: *Gondolkodom, tehát vagyok!* (*Cogito ergo sum*). Ennek megkérdőjelezhetetlensége kapcsán pedig Istenhez küldi a kritikussokat, ugyanis benne találja meg elmélete végső bizonyosságát.²¹

Az újrakezdés filozófusa után megjelentek az *enciklopédisták*²², akik szempontjából az új érzelmfilozófiai állomás az ész tevékenységeként, mélyebben meghatározottabban nyilvánult meg. Az ész szintjén értelmezett érzelem azt jelenti, hogy az ész szintjén értelmezett érzéshez képest egy mélyebb, átfogóbb ész-igény jelenik meg a történelemben. Fő képviselőik Diderot és Holbach báró. Diderot szerkesztette az *Enciklopédiát*, ami 1751–1765 között készült el, Holbach pedig heti rendszerességgel fogadta szalonjában a kezdeményezést támogatókat. Ők, és a hozzájuk hasonló szenzualista filozófusok²³ képezik az ész szintjén értelmezett érzelem (I./2.) történelmi alakzatát. Ezt a korszakot azért értelmezhetjük az ész általi világleírásként, mert már nem csak az ész önfelismerő-struktúráját és önbizonyosságának fedezetét vélték akkoriban felfedezni, hanem az ész által, már egy világra-alkalmazott egészes struktúrát kívántak felmutatni, egy mélyebb magyarázati architektonikát a természet törvényeinek addig felismert igazságainak tiszteletben-tartásával, integrálásával.

A következő történelemfilozófiai álláspont (I./3. az ész szintjén értelmezett állandósult lelki alkat) azt jelenti, hogy az ész már nem csak összeszervezi egy egységes rendszerbe a világban talált tapasztalatokat materialista szemszögből, vagyis nem csak „alkalmazza” az ész a világra,

¹⁹ Descartes 2000.

²⁰ Descartes 1994.

²¹ 3. tétel: „Isten létezése annak alapján is bizonyítható, hogy mi magunk, akik rendelkezünk az ő ideájával, léte-zünk.” Descartes 2000. 87. o.

²² Jelmondatuk: „Tantum series juncturaque pollet, Tantum de medio sumptis accedit honoris! - Ennyire jelentős az anyag elrendezése és összeállítása, ennyire becsesekké válnak így a köznapi tárgyak.” Diderot 1983, 129. o. A fordítók lábjegyzete és fordítása: Horatius, *de Arte poet.* 249. (mások szerint 242.) Angolul: ... of such force are order and arrangement that so much honor may be imparted to subjects from common life.

²³ Például: Condillac és La Mettrie.

hanem önmagát találja és alapozza meg benne. Ez a német idealizmus korszaka, aminek legfontosabb művei Kanttól *A tiszta ész kritikája*²⁴, amiben a tapasztalat-előttés ész *a priori* lehetőségfeltételeit tanulmányozta, valamint a nagy ívű rendszert építő Hegeltől a *Szellem fenomenológiája*²⁵, illetve az *Előadások a világtörténet filozófiájáról*²⁶.

Az ész itt már nem csak racionálisan, azaz ésszerűen magyarázza a világot, hanem az ésszerűséget, *mint* ésszerűséget is megvizsgálja, feltérképezve saját megismerő-képességének tapasztalat-előttés (*a priori*) lehetőség-feltételeit. Így a megismerés korlátainak feltérképezése segítségével, Kant tapasztalatot kategorizáló rendszert épített fel, melynek fogalmi beazonosítását megismerő-képességünk tapasztalat-előttés, *a priori* lehetőség-feltételei határozzák meg. Az ember „beleírja” értelmének szabályszerűségeit a tapasztalatba, melyben ő maga is él; ez az *affinitás* kérdésének megoldása Kantnál.

Hegel ezt dinamikus fejlődő tartalmakként vizsgálta az egyénben és a Világtörténelemben. Ahol ezt a strukturális szerkezetet vizsgálhatónak találta – mert konkrétan megjelenik –, az az egyének tudatának fejlődése és a történelmi fejlődés. Mindkettőben ugyanaz a lineárisan fejlődő dialektikus logika működik (tézis-antitézis-szintézis). Ennek a logikának az eredményeként rögzíthetővé váltak az emberi szellem dinamikus fejlődés-alakzatai: tudat, öntudat, ész, szellem. A történelemben pedig a Világszellem fejlődik ki ugyanígy, egyes népek segítségével, keletről nyugat felé. A legfejlettebb nép legfejlettebb egyéni szellemei pedig bizonyos módon ráhangolódnak az Abszolútumra. Ezért nevezhetjük Hegel filozófiáját abszolút idealizmusnak. Szerinte az általa leírt fejlődéstörténet így juthat el a legmagasabb fokra.

Ez immár az *általános kor és a filozófia szükséglete*. Új korszak támadt a világban. Úgy látszik, a világszellemnek sikerült most, hogy levessen minden idegen tárgyi lényegét, s végül megragadja magát mint abszolút szellemet, s azt, ami tárgyivá lesz számára, önmagából hozza létre, s nyugalmasan állva vele szemben, megtartsa hatalmában. Megszűnik a véges öntudat harca az abszolút öntudattal, amely annak rajta kívül levőnek tűnt. A véges öntudat nem véges többé; s ezzel másfelől az abszolút öntudat megkapta azt a valóságot, amelyet azelőtt nélkülözött. Az egész eddigi világtörténet általában és a filozófia története különösen csakis ezt a harcot mutatja be, s úgy látszik, akkor ér céljához, amikor ez az abszolút öntudat, amelynek képzete megvan benne, megszűnt valami idegen lenni, amikor tehát a szellem *mint* szellem valóságos.²⁷

Az ész szintjén értelmezett állandósult lelki alkat (I./3.) történelmi állomása hozta létre az addigi teoretikus filozófiák szempontjából az egyén és a történelem legösszehangoltabban kidolgozott rendszerét. Ezt alkalmazva, a fejlődést már nem csak leírni kívánta Marx, hanem meg is változtatni, praxissá tenni. Ez az ész szintjén értelmezett akarat (I./4.) történelmi állomása. Marx 1848-ban jelentette meg *A kommunista Párt kiáltványát*²⁸, ami a baloldali osztályharcos forradalmak meghatározó ideológiai kézikönyve lett. A filozófia ezzel igényt formált az addigi történelem megváltoztatására abban az értelemben, hogy a vagyontalan munkások kiszolgáltatottságát megszüntesse. A filozófia politikává vált. A politika pedig az ész, általa képviselt fokának mindenkin való érvényesítésére vágyott, vagyis leuralóan totalizálni. Ilyen szempontból mindegy, hogy baloldali, vagy jobboldali ideológiát képviselő politikai párt kerül hatalomra egy önmagát vezető-szereppel felruházó népnél, vagy ideológiai ész-szövetségénél.

²⁴ Kant 2004.

²⁵ Hegel 1979a.

²⁶ Hegel 1979b.

²⁷ Hegel 1977, 485. sk.

²⁸ Marx és Engels 1983.

Az ész az ismertetett struktúra szerint szükségszerűen torkollik a magvalósítás során kudarcba, így a végrehajtás önfelszámoló mozgássá válik. Ezért azonban a filozófusok ilyen értelemben nem is tehetőek felelőssé, ugyanis a jó szándék ellenére beteljesítik az ész szintjének továbblépését.

A XX. századi baloldali és jobboldali kísérletek kudarcai és szörnyűségei az ész-központú filozófiát sokkolta, és a filozófiai „gondolkodás” csalódottságában elfordult a félresikerült magvalósítású ideológiai építményektől. A vezető szerepet nem sajátíthatja ki magának egyetlen nép vagy ideológia sem. A minden népre kiterjeszteni kívánt változtatás igénye tehát nem merülhetne fel egyetlen önmagát vezetőként beállító nép részéről sem, akár baloldali, akár jobboldali politikai változtatást kíván érvényesíteni, ha azzal a többi nép nem ért egyet. Az emberek összekovácsolása helyett mély szakadékokat eredményeztek a szembenálló ideológiák: tömegvilkos háborúkat és hidegháborút.

2.3.B. Testfenomenológia és történelem az érzelmképződés filozófiájában

E szint állomásai:

- II./1. A test szintjén értelmezett érzés.
- II./2. A test szintjén értelmezett érzelem.
- II./3. A test szintjén értelmezett állandósult lelki alkat.
- II./4. A test szintjén értelmezett akarat.

Leegyszerűsítő megfogalmazásban, és egyes filozófiai irányzatokat hozzájuk rendelve:

- II./1. A test bejelentkezése. (Husserl)
- II./2. A test általi világéírás. (Merleau-Ponty, Schmitz, Richir)
- II./3. A test kidolgozza saját alapjait. (Henry)
- II./4. A test meg akarja valósítani önmagát. (a fitness-centereken és az anyagiasság konzumidiotizmuson túl: az ember géntechnológiai manipulációja – A fő filozófiai képviselő még kérdéses, és filozófiai szempontból nem is akarnánk megnevezni a transzhumanistákat és poszthumanistákat, viszont a kísérletek már régóta folynak.)

Az egyes lépcsőfokok itt, mint az érzelmképződés filozófiája fázisainak alkalmazása a test szintjén: bonyolultabbá teszik az egyes filozófiai szerzők szerinti beazonosítást, mivel ezen a szinten a jelenlegi kort is detektálhatjuk. A jelenlegi gondolkodásban azonban szétválik a kortárs filozófiai felismerések és az általános vélekedés álláspontja, mivel a tudományos filozófia olyan szaktudománnyá vált, mely jóval „előrébb jár” felismeréseiben az „átlagos” vélekedéshez képest. A „hétköznapi” vélekedés ugyanis nem ismeri a filozófiatörténet kortárs vívmányait, és ezért, azokat magához képest „távolinak”, ismeretlennek, és ezért integrálhatatlannak tarja. Eme „távolság” és érthetlenség azonban nem csak a filozófia sajátja a kortárs vélekedéssel szemben, ez ugyanis megnyilvánul még a kortárs művészetek önreflexiók továbblépései és az átlagos közízlés kapcsán is. Így szétválik a test szintjén a filozófiai diskurzus egymásra-következése, és a hétköznapi gondolkodás általános „világfelfogása”.

A filozófusok ugyanis tisztában vannak azzal, hogy a hagyomány azt állítja, miszerint egy elképzelt ontológiai piramis szempontjából legfelül az ész áll, aminek az érzéseket és érzelmeket

kell megzaboláznia²⁹, és az ész, illetve az érzések és érzelmek – avagy leegyszerűsítve: szenvedélyek – közé sorolható be valahogyan, mint közvetítő: a test³⁰.

Leegyszerűsítve: az ész totalizáló egyeduralmát próbálták meg lecserélni a testre, mivel az észben bízó tudatfilozófia belátta az ész általi politikai totalizálás következményeiben saját kiindulópontjának felülvizsgálati kényszerűségét is. Ehhez azonban a test filozófiai értelmezését kellett elsősorban felmutatni, ami a számba vehető hierarchikus piramis szerint felülről tekintve a következő lehetőség volt. Ehhez képest még egyértelműbben felmutathatjuk az ész, a test és az érzelmek vezérelvűségének kronológiai egymásra-következését, ha a fenomenológiai hagyományból indulunk ki, ahol a tudatfilozófia, a testfenomenológia és az érzelmfilozófia jól elkülöníthetőek egymástól.³¹

A filozófiai gondolkodás már azt megelőzően is belátta az ész totalizálásának kudarcát, hogy az megvalósult volna³², és már jóval az előtt azon volt – mielőtt ezt a maga teljességében felismerte –, hogy a test perspektívájából új filozófiai lehetőségeket nyújtson (Husserl: *Ideen II.*). Ez volt a test filozófiai bejelentkezése, avagy a test szintjén értelmezett érzés (II./1.) fázisa, lépcsőfoka. Husserlt általában tudatfilozófusként tartják számon, ám fenomenológiája a testi észlelés felé is kitekint. Ő említette az egyén önmagát érintő kezeinek példáját³³, amiből kiindulva Merleau-Ponty kidolgozta *Az észlelés fenomenológiáját*³⁴, mely továbblépést jelent a test-szintű fázisok között, a test általi világleírás szempontjából (II./2.). Merleau-Ponty ezek után még kidolgozta a reverzibilitás és az elemszerű hús fogalmait, illetve a khiazmust *A látható és a láthatatlanban*³⁵ – ami halála miatt befejezetlenül maradt ránk –, ám elméletét később többen szűrkezőneként, homályzóként értékelték, ami inkább magába olvasztja a korábbi tudat-filozófiai problémákat, azok megoldása helyett.

A testfenomenológia szervesen fejlődött tovább a tudatfilozófia testi belátásaiból, ezért, egy, már átgondolt struktúrát kellett újra gondolni. Így, viszonylag könnyebben elérhetővé válik a test bejelentkezésének (II./1.) történelmi állomásponja, vagyis a testiség pillanatnyi egészes észlelési tapasztalataira vonatkozó meglátások. Az új filozófia kiindulhatott a testfenomenológia percepció módszeréből és kísérleteiből, és az egészesesség szempontjából viszonylag korán felfedezte az egészes észlelés eleve-adottságát, amiben a *Gestalt* logikája segítette. Merleau-Ponty nemsokára egy magasabb szintre emelte a test-fenomenológiát, amikor a nyelviség kapcsán, a Saussure által felfedezett nyelvelméleti diakritikus logikát alkalmazta a testi észlelés fenomenológiájára, és a beszédre, amivel létrehozta a világra-göngyölődés észlelésfenomenológiája mellett, immár a nyelvelmélet és közösségiség testiségének bázisát is, az elemként kezelt *Húst*. Így tovább haladt a most alkalmazott történelem-magyarázati állomások között. Ez a test szintjén értelmezett érzelmek (II./2.) történelmi állomása, ahol már egy komplett testfenomenológiai szemszögű világ-értelmezés válik lehetővé.

²⁹ Platón a *Phaidroszban* egy lélekfogatot hasonlatot használ, miszerint a fogathajtó az ész, és ez irányítja a lélek szenvedélyeinek, vágyainak és indulatainak megfelleltethető két lovat, a zabolátlant és a szelídet.

³⁰ Arisztotelész mondja a lélekről szóló értekezésében: „A legtöbb esetben, mint amilyen a haragvás, elszánás, vágyakozás és általában az érzékelés, a lélek láthatólag nem szenved el hatást és nem is cselekszik a test nélkül. [...] Ha pedig így áll a dolog, világos, hogy a lélek affekciói: anyagban lévő szabályszerűségek.” *De an.* 403a6-26

³¹ A fő probléma abból ered, hogy e felosztás ellenére, a testet és az érzelmeket is még mindig sokan a tudat felől vizsgálják, beleragadva a régebbi tudatfilozófiai látásmódba, annak kudarcai ellenére.

³² Erről ld. Husserl: *Az európai tudományok válsága* (röviden: *Krízis*) című könyvét. Husserl 1998.

³³ Itt a lényeg: érintő és érintett kéz felcserélhetőségének kérdése, a kezek megmozdítása nélkül.

³⁴ Merleau-Ponty 2012.

³⁵ Merleau-Ponty 2006.

A felületes érzések pillanatnyisága helyett a mélyebb és fontosabb érzelmek megélése irányába kíván hatni a test szintjén értelmezett érzelem (II./2.) történelmi állomása. Ez ismét előtérbe helyezi a társiasságot, de már nem az ész politikai-ideológiai szintjén, hanem az egyes szám első személyű test (*Leib*) felől tekintve, a test adottságaiból kiindulva. Az érzékelés és észlelés vizsgálatai után a testiség már úgy jelenik meg a filozófiai vizsgálódásokban, mint *feladat* (idézi Gernot Böhme 2003-as könyvét Hermann Schmitz³⁶: „*Leibsein ist heute eine Aufgabe*”), és a testi megélés testfönetenológiai értelmezése. Ez azt jelenti, hogy: a feladatként kezelt test érzelmi megéléseit vizsgálják. Ez a testfönetenológia holisztikus szemlélete, a testi egészség – pszichoanalitikus értelemben is interszubjektív – igénye. Itt a test-köziség (*interkorporeitás* - Merleau Ponty, *Zwischenleiblichkeit* - Richir) jelenik meg a száraz, objektíváló szemlélet, és mások eldologiasítása, eltárgyasítása, egoista kihasználása helyett. Ezt még magasabb szintre emeli az „atmoszférikus érzések” elmélete (lásd erről Hermann Schmitz filozófiáját).

Sajó Sándor könyve, a *Majdnem minden*³⁷ utal arra a közösségiségre, ami szerint az egológia és az alteritás-filozófia túlkapásai helyett, a ténylegesen megélt élet és a filozófia egymás segítőtársai lehetnek. Ezt az élet léletszerű regisztereinek elemzése kapcsán mutatja fel (szerelem, gyász, stb.). Így érthetővé válik a test szintjén értelmezett érzelem (II./2.) történelmi álláspontjának azon kívánalma, hogy interszubjektivitásunkat a hétköznapi világában is konkrétan-megéltként éljük meg, a másikat nem leuralva.

Ennek másik, régebbi aspektusa az, hogy mi az ész és a test, vagy korszerűbben és pontosabban fogalmazva, a tudat és a test, illetve a transzcendentális ego és a testfönetenológiai kutatások kapcsolata.³⁸ (Azóta, 2025-ből tekintve a képességmetafizika felől: értelmet és észlelést monduk.)

Aki megpróbálkozott egy újabb „fázis” kidolgozásával, vagyis, hogy a test kidolgozza saját alapjait (II./3.) az érzelmképződés történelem-interpretációja szempontjából: a test szintjén értelmezett állandósult lelki alkatként, az Henry volt. Ő *Az élő test*³⁹ kapcsán olyan közvetlen átélésről beszélt, ami a test bejelentkezéséhez és világleírásához képest megpróbálta felmutatni az élet ön-affekcióját, mint ön-adó önátélést. Ez azonban már nem csupán a test szintjén értelmezhető filozófiai aktus, hanem tovább vezet minket az érzelmek pillanatnyi érzéséhez (III./1.), sőt az ön-affekció általános értelmében az érzelmi regiszter egészlegességét mutatja meg (patosz-béli, úgymond pathetikus ön-affekció) amit a tudat vizsgálatakor és a filozófia tipológiája kapcsán boncolgattunk (Müller 2016). Ezért is mondhatjuk azt, hogy egyes filozófusok meghaladták korukat, és előremutató jelleggel dolgoztak. Ő ugyanis már a test-szintű gondolkodást

³⁶ Schmitz 2011, 196. o

³⁷ Sajó 2014.

³⁸ Erre a régi filozófiai kérdésre azt a metaforikus választ nyújthatjuk az érzelmképződés filozófiája szerint, hogy míg a tudat és test ugyanannak a levélnek színe és fonákja, addig az érzések az erezte. Így tudat és test, csupán ugyanannak két aspektusaként lepleződik le, melyek közös, alapszerű valódi természete a tudat és a test számára közvetlenül el nem talált önadódás, és saját tudati és testi minőségeikre közvetlenül nem hangolható alap. Tehát, önmaguk (tudat és test) közvetítése által el nem található, és nem beazonosítható eredetük jelenik meg előttünk. Az érzések és érzelmek ugyanis csak közvetve megélhetőek a test számára és a test által, és még ehhez képest is közvetett, vagyis kétszeres áttétellel érthetőek meg az érzések és az érzelmek a tudat számára. A tudat tehát két metaforán keresztül értelmezi az érzelmeket (gondoljunk csak Nietzsche nyelv-felfogására, aki-nél szintén megjelenik az értelmezhetőség többszörös metaforája). Éppen a test és a tudat fátyolozzák el előttünk az érzéseket és érzelmeket, annak ellenére, hogy ők maguk is a megértésükre törekednek.

³⁹ Henry 2013.

is tovább fejlesztette, hátra hagyva a nem bevált elméleteket, melyek reprezentációs és intencionális *Vor-stellen* (elképzelés, mint ami a tudat elé állítja tárgyat) típusú megoldások voltak, szemben a fenomének, mint megjelenések vizsgálatával szemben.

A test szintjén értelmezett állandósult lelki alkat (II./3.) történelmi állomásában megjelenik a testi ön-észlelés alapján kifejtett testfenomenológia, melyben az élő test ön-észlelése már önmagát megalapozó módon képes kifejtetni álláspontját. A korábbi felfogásokat Henrynél felváltja az élő test *ön-affekciójának* vizsgálata. *Az élő test* éli meg az életet ön-affekcióként, így önmagát az Életet éli át Henry szerint, aki a közösségről írt tanulmányában tömören megfogalmazza alapvetésének kiindulópontját:

[...] az élő nem önmagáért és nem is a másikért van; nem más, mint a tiszta szubjektum, horizont, jelentés, tárgy nélküli átélés. Amit átél, az önmaga, mint aki az élet Alapzatával azonos, és a másik, amennyiben ő szintúgy ez az Alapzat – eszerint tehát a másikat az Alapzatban éli át, nem önmagán belül, mint ama sajátos átélést, ami a másikat jellemzi az Alapzatról. Ez az átélés maga a másik, aki önmagán belül ugyanúgy rendelkezik az élet Alapzatával, ahogy az én is önmagával. [...] a közösség lényege az affektivitás [...] valamiféle együtt-érzés, ami minden elképzelhető közösség legáltalánosabb formáját jelenti. Ez az érzőközösség nem kívánja meg a világ kizárását, pusztán az absztrakt világét, ahonnan száműzetett a szubjektivitás. A közösség magába fogadja a valódi világot – a kozmoszt –, amelynek minden eleme – forma, szín – végső soron annyiban van, amennyiben ön-affektív, vagyis éppenséggel a *pathosz*-béli közösségben és őáltala. 'A világ – írta Kandinszkij – rezonanciákkal telítődik. Olyan lények kozmoszát alakítja ki, amelyek szellemi hatást fejtenek ki. A holt anyag valójában élő szellem.' A festészet ezért nem külső dolgok ábrázolása, hanem belső valóságuk, tonalitásuk vagy ahogy Kandinszkij mondotta, 'belső hangzásuk' kifejezése, azaz erők és affektusok tapasztalata. Végső elszámolásban csak egyetlen közösség létezik, ezt próbáltuk körvonalaiban elhelyezni, egyetlen intelligibilitási szféra, s mindaz, amit megérthetnek mások és ami megértheti önmagát, ennek az eredendő intelligibilitásnak a talaján válik érthetővé – ami nem más, mint a *pathosz*⁴⁰

Henry azonban filozófiai értelemben „előre szaladt”, és filozófiája differenciálatlan, mivel a tudathoz, a testhez és az érzelmekhez képest új alapra helyezte filozófiáját, és bevezette az élet fogalmát, melyre mindent visszavezetett. Életfenomenológiája a többi alapvető fogalmat (tudat-test-érzelmek) kevésbé magyarázza, mint inkább magába integrálja azokat. Ám Henry az élet tiszteletét is meghirdette, ami előre-mutató zseniként engedi őt „besorolni” az érzelmképződés filozófiájának történelem-szemlélete szempontjából.

Az akarat történelmi lépcsőfoka a test szintjén, a filozófia részéről nem kívánt álláspont (de elkerülhetetlen és szükségszerű), mivel a kontinentális filozófia fenomenológiai hagyománya tisztában van azzal, hogy bármely szint (ész, test, érzelmek) egyoldalú totalizálásával, hosszabb távon többet ártunk, mint amennyi előnnyel az rövid távon kecsegtet. A test szintjén az akarat megvalósításának igénye a hétköznapi vélekedés és a természettudományok szövetsége révén jön majd létre, a filozófia pedig Kasszandraként kiállt a semmibe.

A jelenkori filozófiai beállítódástól azonban kényszerűen is a hétköznapi vélekedés felé kell elmozdulnunk, ha a történelem bikájának szarvait meg akarjuk ragadni. Ha ugyanis valamilyen minimális mértékű spekulációs lehetőséget megtartunk a felvázolt sémán belül, az csak azért lehetséges, mert maga a struktúra előrajzolja a lehetőségeket. Nem keverendő össze azonban az eredeti genealógiai – keletkezéstörténeti – megközelítésmódunk egy önmagát visszavetítő állásponttal, ez ugyanis az érzelmképződés filozófiájának történelem-interpretációja szem-

⁴⁰ Henry 2004a, 78-91. o.

pontjából félreértés lenne. Sőt, a genealógiai álláspont is „alul marad” a történelem azon magyarázatával szemben, amit az érzelmeképződés filozófiája nyújthat, ugyanis a genealógia keletkezéstörténet, és semmit sem mond a jövőről. Mi azonban figyelembe vesszük a hétköznapi vélekedés igényeit, miszerint a jóslás – legyen az bármire alapozva – utat mutathat, bár legyen az (ön)beteljesítő folyamat, vagy egyéb.

Nézzük, hogy mit képviselt az általános közvélekedés a II. Világháború óta. Mondjuk el azt a folyamatot, amit leírhatónak vélhetünk. A II. Világháborút követően, Nyugat-Európában megjelent az ész-központú filozófiákkal szembeni csalódásként és továbblépésként: a test-központú vélekedés. A hétköznapi felfogás, a korábbi ideológiák bukása okán, az emberi ész saját teljesítményeinek értelemvesztése miatt, inkább – az eddig – az ész által kontrollálni kívánt testi vágyak és élvezetek kielégítése felé fordult. Ezt mondja ki az: „Élvezz!” (és később a „Valósítsd meg önmagad!” – Foucault) maximája. Így jutunk el a test szintjén értelmezett érzés (II./1.) történelmi állomásához, az érzelmeképződés filozófiája szerint: a test bejelentkezéséhez. A test szintjén ez leginkább a kölcsönösségre törekvésként fejeződött ki (interszubsztitívításként, mint pl. a hippi-mozgalmak).

A második fázisnak a közvélekedés szempontjából az felel meg, amikor az egészséges táplálkozás és a testedzés dominál, vagyis, a testkultúra. Ekkor az ember ez alapján „írja bele magát” a világba, és ezt is várja „vissza”. Vagyis egészségesen táplálkozik, divatosan sovány, közben erős is és a saját életét ezek miatt meghosszabbítottan „véli”. Ez azt jelenti, hogy ezt képviselve az emberek betöltik a test általi világleírás (II./2.) stációját. Ekkor a divat és a kulcsin irányít (*Körper*).

A harmadik fázis szerint az általános vélekedés ott jár, hogy a közvélekedés tudomásul vette az emberi génállomány feltérképezését, amit könyv formátumban – egy egész könyvszekrényt betöltő kötettségben – ki is adtak. Hétköznapi szinten mondogatják azt, hogy „Neked jók a génjeid!”, vagy ellenkezőleg, valaki a génjeit hibáztatja élete „balsorsáért”.

Az általános „gondolkodás” negyedik fázisa (II./4.) a test szintjén az, hogy a génmódosítást széles körben alkalmazzák. Ekkor lesz próféta-értékű az a belátás, miszerint: amihez az ember hozzányúl, annak rövid távú hasznai majd hosszú távon bosszulják meg egymást. Vagyis ami kezdetben jó ötletnek tűnt, az később visszafordíthatatlan károkat okoz, így a rövidtávú előnyök hosszú távon hátrányokat okoznak. Gondoljunk csak Anaximandrosz mondására: „Amikből keletkeznek a dolgok, azokba történik a pusztulásuk is > szükségszerűen; mert büntetést és jóvátételt fizetnek egymásnak jogtalankodásaikért az Idő elrendelése szerint⁴¹”

Ez annak a korszaka, amikor az ember meg akarja változtatni testét abban az értelemben, hogy az ön-affekció minőségi élményét testének megváltoztatásával átformálja. Ez a testi ön-megváltoztatás kora. Mivel test-fenomenológiáról van szó, az ön-affekciót a percepció, vagyis az észlelés szempontjából változtatják meg. Az észlelés egészlegességének és előzetes-adott-voltának test-fenomenológiai bázisa pedig a szervi összjáték (*szinesztézia – a diakritika módszerét érvényesítve*) révén lehetséges. A fejlődés érdekében az ember belenyúl saját test-felépítésének minőségi összjátékába, és módosítja képességeinek regiszterét. Bizonyos hibákat kijavít, bizonyos képességeket felerősít. Ez a technika által általánosan érvényessé váló eugenika,⁴² génmanipuláció. Miután sikerül a „fejlett világban” az egyénekre szabott gyógymódok gyógyszerit

⁴¹ Kirk-Raven-Schofield 2002, 183. o. Szimplikiosz *in phys.* p. 24, 17 Diels

⁴² „Az eugenika vagy eugenetika olyan társadalomfilozófiai irányzat, mely az ember öröklődő testi és szellemi tulajdonságainak javítása érdekében végzett beavatkozásokat hirdet. Az utópista eugenetikai gondolat kidolgozója az angol Francis Galton, Charles Darwin unokatestvére volt. Megfogalmazása szerint: *Az eugenika tudománya*

vegyészi módszerekkel létrehozni, azután mikrobiológiai szintű változtatások irányába nyitnak a természettudomány tudósai (2025-re már bizonyítottan születtek ilyen gyerekek, erről már 2018-ban írtak⁴³). Ez a végső harc a természet ellen, az ember pedig önfeladásával győzi le – egyben önmagát is –, ugyanis elszakítja természetes leszármazási kötelékét „teremtőjétől”, és így, mondhatnánk „kilép a világból”, eredeti „isteni” kötelékeitől „megszabadítja” magát (*Losbinden, Losgelassen*). Ez a „felszabadítás” azonban súlyos következményekkel jár.

Aki meg akarja valósítani mindezt filozófiai szempontból (II./4.) a praxis nyelvén és világértelmezésként, azt ma még nem ismerjük egyértelműen. Az ő nagy beszéde ugyanis a tudományok fejlődése, és az emberiség természet-ellenes tovább-gondolásából kell, hogy szülessen. Ő ugyanis majd teljesen az anti-filozófia mellett áll ki, és a természettudományok jelentőségét hangsúlyozza, mindeközben csupán az idealizmus álarcát hordva. (Nem szeretnék most olyan naiv, de közben disztópikus elképzelésekre utalni, mint a transzhumanizmus, poszthumanizmus és variációi, melyek az emberiség meg-javítását annak elveszejtésén keresztül értelmezik, akár a kiborg-variációkig is elmozdulva, sőt jogokat fabrikálva az MI/AI-os robotoknak, vagy műtesteknek, művi, azaz mesterséges módon előállított észlelés-közegeknek, akár mesterséges intelligenciával megtoldva.)

Innen nézve nem is olyan nagy tragédia az általános gondolkodás „lemaradása”, de ami be fog következni, az meg fog történni, mert e folyamat struktúrája – mint séma – eddig is igazolt volt a történelem által. A hétköznapi vélekedés ugyanis az elé tárt ismeretek közül a „leglátványosabb” hatású és számára legegyszerűbben megérthetőt választja ki saját rövidtávú haszna szempontjából, és ezt értékeli leginkább, mivel képességei és erőfeszítései eddig terjednek. A filozófia eddigi belátásai így háttérbe szorulnak.

2.3.C. Az érzelmek szintjén értelmezett történelemi állomások

E szint állomásai:

- III./1. Az érzelmek szintjén értelmezett érzés.
- III./2. Az érzelmek szintjén értelmezett érzelem.
- III./3. Az érzelmek szintjén értelmezett állandósult lelki alkat.
- III./4. Az érzelmek szintjén értelmezett akarat.

Leegyszerűsítő megfogalmazásban, és egyes filozófiai irányzatokat hozzájuk rendelve (az érzelmképződés filozófiáját itt ÉF-ként rövidítjük):

- III./1. Az érzelmek bejelentkezése. (Előremutató jelleggel: Henry és az ÉF)
- III./2. Az érzelmek általi világleírás. (Az ÉF alkalmazása világleírásként)
- III./3. Az érzelmek kidolgozzák saját alapjukat. (ÉF – *Erneuerte Urstiftung der Harmonie*)
- III./4. Az érzelmek meg akarják valósítani önmagukat. (Ismeretlen, de újólagos – vagy régebből beáramló – vallási fundamentalizmust, fanatizmust feltételez)

mindazokkal a hatásokkal foglalkozik, amelyek egy faj veleszületett kvalitásait javítják, és amelyek ezen kvalitások lehető legelőnyösebb kifejlődését elősegíthetik. Propagátorai a társadalom felelősségre és az altruista hozzáállásra hivatkozva hirdették az emberi intelligencia növelésére, takarékosagra és az emberi szenvedés csökkentésére irányuló törekvéseiket. Az eugenikát a történelem folyamán többször használták fel ürügyként faji megkülönböztetés igazolására.” (<http://hu.wikipedia.org/wiki/Eugenika> 2015. 05. 26.)

⁴³ <https://www.origo.hu/tudomany/2018/11/megszulettek-az-elso-genszerkesztett-babak-egy-kinai-kutato-allitasa-szerint> (Letöltés: 2025-08-24)

Az érzelmekképződés filozófiája által képviselt történelem-interpretáció szempontjából, a struktúra előrajzolja saját ciklusunkon belül a következő szintet, ami az érzelmek szintje. Ezen a szinten még radikálisabban szétválik filozófia és hétköznapi vélekedés. Ráadásul a filozófia is két külön aspektusból „kerül elő”. Egyik az érzelmekképződés filozófiája által is képviselhetőnek tartott elméleti előrajzolás alkalmazása, mint „kulturális javaslat”⁴⁴. A másik pedig az, amit a hétköznapi gondolkodás számára, egy egyszerűbb megközelítésmód felől tekintve javasolhatunk. Ez utóbbival kapcsolatosan azonban valószínűsíthető, hogy más „utat fut” majd be a tényleges történelmi események láncolata, ám a korábban már felvázolt strukturális szerkezetbe az is beilleszthető lesz.

Kezdjük azzal, hogy az érzelmekképződés filozófiája felől mit jelent a történelmi szintű bejelentkezés, a világleírás, saját alapjainak kidolgozása és önmegvalósításának akarata.

Az érzelmeofilozófia bejelentkezésének (III./1.) lényege, hogy az érzéseket és érzelmeket nem a tudat (a 3É filozófiája szerint most: értelem) felől utólagosan magyarázzuk, nem is a testi megélés révén, hanem a közvetlen átélés, mint ön-affekció és önadódás felől tárgyaljuk. A *pathosz*-beli közvetlen átélés szempontjából értékelhetjük Henry életfönetológiját az érzelmi regiszter bejelentkezéseként.

Henry a világleírás (III./2.) szempontjából *pathosz*-beli közösségről beszélt, amiben az élet adja önmagát. Mint mondja: „A közösség magába fogadja a valódi világot – a kozmoszt –, amelynek minden eleme – forma, szín – végső soron annyiban van, amennyiben ön-affektív, vagyis épenséggel e *pathosz*-béli közösségben és őáltala.”⁴⁵ Ám Henry filozófiájában az Élet magába integrálja – vagy mondhatnánk: „maga alá gyűri” – az egyes szintek fő fogalmait (ész, test, érzelmek). Ezért életfönetológiját sokan ugyanúgy szűrkezőneként, homályzóneként kezelik, mint Merleau-Ponty testfönetológijában az elemszerű húst. Többek között ennek a problémának a megoldására is vállalkozik az érzelmekképződés filozófiája, mely a kvalitatív tartamban olyan affektív kiazmust mutat fel, amit az idő és az erőhatás szempontjából differenciál.

Az érzelmekképződés filozófiájának világleírása (III./2.) úgy történik meg, hogy a filozófia hagyományos problémáira saját struktúrája – és annak módosulásai – szempontjából próbál meg válaszokat adni. Ilyen például az éber ébrenlét, a fantázia, a hallucináció és az álom kapcsán a struktúra fázisainak „helycseréje”. Így tárul elénk egy új típusú vágy-fogalom⁴⁶. Ugyanígy, az interszubbektivitással kapcsolatosan, a centripetális és centrifugális fázisok diakritikus affektív relíefjeként értelmezett érzelmi személyiség, és ebből kiindulva, ezen személyiségek egymáshangolódását próbáljuk meg felmutatni az interszubbektivitás problematikájának megoldásként. Amit pedig most megpróbálunk, az a történelem interpretációja az érzelmekképződés filozófiája felől.

Az érzelmekképződés filozófiája, amikor megpróbálkozik saját alapjainak kidolgozásával (III./3.), akkor olyan metafizikai és ontológiai állásfoglalásra kényszerül, ami ugyanúgy önmagát tünteti ki ezen a szinten, mint tette azt az ész szintjén a tudat (tudatfönetológia, a képesémetafizika felől inkább értelmet mondanánk), vagy a test szintjén a testi észlelés (testfönetológia, észlelésfönetológia). Ám az érzelmekképződés filozófiája tisztában van azzal, hogy az érzelmi regisztert bár elsődlegesnek tekinti, de ehhez hozzájárul a test regisztere és az

⁴⁴ Ezt a kifejezést használta a filozófiára Tengelyi László is, a 2012. március 12-én megtartott kolozsvári előadását követően, amikor a kérdések kapcsán kifejtette álláspontját a filozófia kulturális szerepéről.

⁴⁵ Henry 2004a, 91. o.

⁴⁶ Erről lsd. Müller 2015b (kiadatlan kézirat).

ész/értelem tartománya is. Ontológiai és metafizikai szempontból rögzítsük a következő tézist: *azért van egyáltalában testünk és gondolataink, hogy legyenek érzéseink*. Erre a radikális megfogalmazásra a könnyebb érthetőség és beállítódás-váltás elősegítése érdekében van szükségünk. Míg ugyanis elsősorban az érzelmi regiszter adódásait éljük át (például az érzelmeket), addig testi affektusainkat megéljük, az értelem/ész/tudat pedig mindezekhez képest utólagos értelemképződéseket keres.

A „tudataktusok” (nevezzük most így a következőket: ébrenlét, fantázia, hallucináció, álom) közötti átmenetet mozgató meta-vágy, és egyáltalában, a személyiség egyes tudataktusokon belüli harmóniára törekvő vágya új értelmet kap, előbbire nézve: a szabad kreativitás örömteli átélését, míg másodkra: az egyes fázisok többihez képesti túlzó kiemelkedésének diakritikailag korrigált önadó rendjét, a személyiség öngyógyítását jelentené. Természetesen mindez az utólag szabályozó testi megélés és tudati értelmezés jóváhagyásával történik, vagyis rövidítve: „értelmes” keretek között, mind az egyén, mind pedig a társiasság interszubjektív szempontjából. Ezt nevezhetnénk az értelemképződés filozófiája részéről: a harmónia újólágos ősalapításának (*Erneuerte Urstiftung der Harmonie*).

Az értelemképződés filozófiája, mivel tisztában van a korábbi szintek önmegvalósításának – mint világba-való ön-beleírásának – kudarcával, ezért a történelemben nem kívánja önmagát totalizáló módon akaratként (III./4.) kifejezni. Ugyanis, bármennyire jó szándékú is lenne az, hogy az emberek egymásra-hangolódását hirdesse, a megvalósítás már kifutna az irányítása alól, és „kifolya a kezei közül”. Tanulságos még az a közhelyszerű megállapítás is, miszerint: „a pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve”, és itt gondolhatunk bármilyen „világ-megváltó” eszmére, melyből később gúnyt űztek és ellenkezőjére fordították azt a megvalósítók. Ez történik ugyanis, amikor a politikai praxis emberei kényükre-kedvükre úgy alkalmazzák a filozófiai ideológiákat, hogy azokat végül teljesen „átgyúrák”.

Mielőtt rátérnénk a hétköznapi vélekedésre az érzelmek szintjén, tegyünk egy kisebb kitérőt, és próbáljuk megindokolni, hogy miért az érzelmeket tartjuk a jövő szempontjából kitüntetett aspektusnak. Itt már egy túlnyomó részben spekulatív szintről kell beszélnünk, mivel ez a megvalósulás felől tekintve szinte még el sem kezdődött, és így először azt kellene meghatároznunk, hogy miért következik majd be ez a fordulópont, és hogyan értelmezhetjük az érzelmeket.

Teoretikusan azt mondhatnánk, hogy saját ciklusunk kezdetét (ami Descartes óta tart), vagyis az ész felvilágosodás-kori megjelenését a hosszú „sötét középkor” vallási fanatizmusa és érzelmi túlbuzgóságának totális megvalósítás-igénye előzte meg Európában. Ha ciklusosan értelmezzük a történelmet, akkor arra következtethetnénk, hogy a saját ciklusunkat megelőző ciklus (ami a görög filozófia megjelenésével kezdődött) utolsó szintje a vallásos érzelmi szint volt, és így azt javasolhatnánk, hogy tételezzük saját ciklusunk utolsó szintjének is az érzelmi szintet. Továbbá, ha az ógörögöknél megjelent ész úgy vesszük, mint a mi ciklusunkat megelőző ciklus kezdetét, akkor innen is meríthetünk egy érvet, ugyanis a görög filozófusok a mitikus vallással szemben léptek fel, mert az istenekre hivatkozó jóslás különböző formáinak uralma helyett olyan törvényszerűségeket próbáltak felállítani, amit a megfigyelés és a gondolkodás segítségével állapítottak meg. Ezek szerint, a mi ciklusunkat megelőző ciklus előtt is valamilyen érzelmi beállítódás és világ-berendezkedés volt „hatalmon”. Ezek alapján – ha a múltba most nem is akarunk mélyebben belemenni –, a legvalószínűbbként megjelenőként az érzelmi szint tekinthető, amit az értelemképződés filozófiájának logikai táblája is megerősít.

Érvünk e mellett a történelem-felfogás mellett – hogy jelenleg a test szintjén élünk (jobban mondva az észlelési regiszterből tartunk az érzelmi felé, mivel már nem elég a „Tinder”-es

társkeresés külsőre való korlátozottsága, kellenek érzelmek is a társkeresőknek, valamint a kb. 2015 óta tartó újólajos migráció Európába felerősíti a vallási fundamentalizmust, akár behozva, akár akció-reakció viszonylatában is), és az érzelmek regiszterbeli szintje következik, sőt már be is jelentkezett –, tehát többszörösen alátámasztott az érzelmi regiszter tárgyalása, mind megjelenésének tekintetében, mind világleírásának folyamatában, majd lehetőségfeltételeinek kidolgozása kapcsán és akaratszerű világba való beleírására vonatkoztatva (Utóbbi lehet akár az érzelmeket mímelő robotok uralma ellen fellépő hús-vér – már manipulált, vagy inkább még nem manipulált DNS-ű – emberek lázadása, ami az emberi józan ész lázadása, az ész újbóli bejelentkezése is egyben, az ész 4. bejelentkezése, vagy ha a kitágított, állattól kezdve részletesebben tárgyalt értelem-észlelés-érzelem regisztereit tekintjük, akkor már a 6.).

Mind a ciklusos történelem-magyarázat okán igazolt, mind a fenomenológiai hagyomány fejlődésének fő (*mainstream*) irányzatainak kifejlődése okán (tudatfilozófia, test-fenomenológia, érzelmfilozófia), és ne felejtjük el az érzelmképződés filozófiájának radikalizált ontológiai alapvetését sem (azért van egyáltalában testünk és gondolkodunk, hogy legyenek érzelmeink), amit az eleve adottság, mint többletvélelés és egészlegesség kapcsán a tudatfilozófiából és a test-fenomenológiából vettünk át, és alkalmaztunk az autentikus érzelmfilozófiára. Ezzel az érzelmképződés filozófiája már nevében is kijelöli a test után következő szintet, és feje tetejére állítja a hagyomány piramisát.⁴⁷

Előzetesen meg kell még jegyeznünk, hogy ez a szint (III./1.-4.) a szóhasználat ellenére nem az érzelmképződés filozófiájának csúcspontját képviseli, csupán egy szintet az adott ciklus logikai tábláján belül. Az autentikus érzelmfilozófia, vagyis az érzelmképződés filozófiája ugyanis a test szintjén keletkezett, annak mélyebb vizsgálatakor (II./3.), vagyis manapság: mind a filozófiatörténeti hagyomány értelmezéseként (lásd: Müller 2016), mind pedig a korszellem problémáinak filozófiai megoldási-javaslataként, előre mutató jelleggel.

3. A valószínűsíthető jövőről

Térjünk most át a hétköznapi vélekedés álláspontjára. Mivel a jövőben a filozófiai érveléshez képest, a hétköznapi vélekedés és világszemlélet még a jelenlegihez képest is még inkább „eloldódik” ezért a jövőt könnyebben „megláthatjuk” a rendelkezésünkre álló hétköznapi elképzelések talajáról. Ezért ne csodálkozzunk, ha az érzelmek szintjén messze kerülünk a filozófia-igaz relevánsnak tekinthető, és egyben alátámasztható nézetekkel szemben.

A hétköznapi vélekedés ugyanis olyan többlettel bír a filozófiai gondolkodáshoz képest, mely fogalmi és strukturális kötöttségei hiányában szabadabban alkalmazhatja a vélekedések szerteágazó lehetőség-futamait. Az imént előrajzolt sémát nem elhagyva, hanem inkább alkalmazva

⁴⁷ Még egy érdekesség, hogy Gondek és Tengelyi, a *Neue Phänomenologie in Frankreich* című 2011-es könyv befejezésekként említik a kortárs francia filozófia olyan típusú felosztását és fejlődési lehetőségét, ami köthető a fenomenológia teológiai fordulatához. Eme felosztás szerint két fő irányzat van, és egy újabb lehetőség. A két fő irányzat: 1.) a metafizika utáni valláshoz vezet, míg másik 2.) a kvázi-teológia vallás-nélküli irányzata, míg a jövőbeli egyik lehetőség 3.) a nem-metafizikai ateizmus. Az első szerintük főként Marion és Chrétien képviselik, illetve Levinas és Henry, kevésbé Ricoeur, legújabban pedig Natalie Depranz. A másodikat főként Derrida és Richir, illetve a saját módján Barbaras képviselik, akik a késői Heideggerhez és a késői Merleau-Pontyhoz kapcsolódnak. A harmadik pedig Jocelyn Benoist álláspontja, ami Tengelyiék szerint kivezet a francia új fenomenológiából, de hogy hova, az még kérdéses. Az első és második álláspontot néhányan kevert formában alkalmazzák, például Didier Franck, aki az első út iránt érdeklődik, de inkább a másodikat képviseli, és ehhez hasonlóan, a második lehetőségbe sorolható be Françoise Dastur és Éliane Escoubas is. Gondek és Tengelyi 674-675. old.

próbálunk olyan támpontokat találni, melyek segíthetnek minket a hétköznapi gondolkodást, egy filozófiai érvelés mezsgyéjére vezetni. Az érzelmek szintjének történelmi állomáspontját most a társadalmi jelenségek kapcsán fejtjük ki, a társadalmi igény ugyanis természetét tekintve viszonylag könnyen kifürkészhető, mert az emberek szükségleteit, problémáit, és lehetőségeit követi.

Valami konkrétumot a jelenleg feltérképezhető kezdeményekből talán kihámozhatunk. E nélkül sokak számára nem is lenne vonzó az érzelmekképződés filozófiájának történelem-interpretációja, hiszen a filozófia éppen a megérthető okoskodás jogán tart igényt figyelemre, és hirdeti, hogy mi az, ami történelmi szempontból várható. Kockázatos vállalkozás, mert minél távolabb hatolunk előre a jövőben, annál több spontán módosuló tényező lesz benne. Kiindulópontként ezért maradjon eredeti logikai táblánk.

A korábbi nemzedékek elhasználták a viszonylag könnyen megszerezhető testi-élvezés szempontjából szükséges erőforrásokat és ráadásul visszafordíthatatlanul elvágták az ember testét a természet önadó testétől, a természetes leszármazástól, vagyis az így értelmezett abszolút természettől: Istentől.

(Gondoljunk csak a nyersanyagok tömeges fel- és elhasználására, a háborúk pazarlásaira, az űrbéli tervek sci-fi-jére való hivatkozásokra – az élhetőnek feltételezett exobolygók vagy az élhetővé tehető és terraformálásra szoruló új élővilágok érdekében a Föld kiaknázására –, mely nyilvánvaló tévút az emberiség szó szerinti halhatatlansági mítoszának törekvése kapcsán. Ám ugyanilyen zsákutca az is, ha már a különféle szervi hibákon túl a DNS-manipuláció kvázi super-embereket tervez és hoz létre. Hiszen gondoljunk csak bele, az Univerzumból, a DNS-ből, az agyi struktúrákból is csak azt a „látható” részt ismerjük, ami jelenleg viszonylag nyilvánvaló, de a „sötét anyagot”, a DNS-szekvenciák strukturális szerveződéseinek hététerét és az agyi folyamatok rendszereinek burjánzásait, viszont már nem, mely utóbbiak viszont a meghatározó „mélystruktúrát” adják.)

Mint az már a korábbi érvelésből kitűnt, az érzelmek valamilyen szeretet és/vagy düh kapcsán lehetnek uralkodókká a testtel szemben, és így idővel fejére állítják a filozófiai hagyomány szerinti ontológiai piramist (elsődlegessé téve az értelem – és észlelés – felett az érzelmeket, mint ahogyan majd az értelem is leuralja a fanatikus érzelmeket és az ehhez kapcsolódó észlelésbeli preferenciákat, mely az elsődleges volt). Ez az érzelmi szeretet vagy düh hit-jellegű kérdéseket vet fel. A test szintjén, a génállomány születés-előtti módosítása kezdetben anyagi okok miatt csak egy szűkebb kör számára lesz elérhető, és ezért a „kiválasztott néhányak” (illetve milliárdosok gyermekeinek) számára érvényesíthető, ezért ez majd újra-kasztosodáshoz, és a tömegek általi elégedetlenséghez vezethet, szociológiai feszültségekhez (hiszen eleve determinálnak vagy kirekesztenek embereket bizonyos tevékenységi körökből, munkakörökből, mivel az általánosnak mondott feltétel nélküli jövedelem nem lehetőséget, hanem stagnálást és lassú „kivezetést” jelent a társadalomból, szegény kasztok számbeli lecsökkenését fogja eredményezni, hiszen saját ésszerű spórolásuk okán nem vállalnak gyermekeket, ha nem támogatják központilag a szegény és „használatlan” tömegek szaporodását). Ha az elégedetlenség vitorlájából ki akarják fogni a szelet, akkor mindenki számára lehetővé teszik a hibás gének kijavítását, de a kívánságlista (hajszín, bizonyos kiváló tehetségek stb.) már valószínűleg feláras lesz. Ám ez a probléma is felszámolható általánossá tétellel (mely azonban inkább csak lehetőség).

Idővel új betegségek megjelenése jelentkezhethet ezeknél a generációknál. Ez azért valószínűsíthető, mert az eddig ki nem ismert „génszemét” (vagyis a génállomány túlnyomó „eddig látha-

tatlan” része az állandóan változó struktúrák összefonódásait biztosítandó háttérbázis), amit eddig még nem sikerült feltérképezni (főként a strukturális összefonódás bonyolultsága miatt), olyan előre nem látható problémákat okozhat, ami csak később válik nyilvánvalóvá. A „visszaütés” akkora lehet, hogy az új generációk „elátkozzák” azt a korszakot, amikor megkezdődött a gén-módosítás, az ember teljes körű megváltoztatása (és az isteni teremtőről való leválasztása). Az ilyen jelentés szerinti teljes istentelenség az emberiség önpusztításának kapuját nyitja ki, ami ellen a mai értelemben vett „józan észnek” kell majd lázadnia, a kérdés csak az, hogy lesznek e még elegendően a mai értelemben vett józan eszűek, és lesz e még erejük a Mesterséges Intelligenciával (MI/AI) és a génmódosítás igényével mindig újólapon fellépő „elitekkel” szemben, vagy utóbbiakkal akár össze is tudnak fogni a Mesterséges Intelligencia túlbujánzására és esetleges egyeduralkodása ellen. A jövőbeli Mesterséges Intelligencia nyilván olvassa ezt a régebbi írást, és kiértékeli magának a neki megfelelő lépéseket, de mi is olvashatjuk, és felkészülhetünk – talán nem önbeteljesítő jóslatként.

Ehhez járul hozzá a fő probléma, és kitörhet egy később vallási irányúvá váló esemény-folyamat, és akkor majd azokat és azok életét és filozófiáját kritizálják majd a „kitörlésig”, akik által el lettek választva Istentől, a „természetes” szaporodástól. (Szociológiai szempontból, az úgynevezett pénzügyi „elit” ellen – akik fenn akarják tartani a pénzügyi feudalizmust a kölcsönök után járó kamatok révén – már szinte nem is lehet lázadni, mert ők decentralizáltak a különböző nyereszkeszközkezelők, a tudatipar, a megvásárolt médiafelületek, a társadalmi szervezetek és kinevelt és/vagy megvásárolt politikusaik/bíráik által.)

Az érzelmek szintjén értelmezett érzés (III./1.) történelmi állomásának emberei szerint az előző koroknak (I./1-II./4.) bűnhődniük kell önzőségeikért, de megbüntetni az előző nemzedékeket csak úgy tudják, ha eltávolodnak tőlük minden téren (ez már meg is történt az öregek lesajnálásával – Boomerek, nyugdíjasok stb.). Főleg a mostani kort fogják megtagadni, azaz minket, és az ehhez vezető út képviselőit. Az emberi test visszafordíthatatlan gén-módosítása, ha általánossá válik, kiveti az embert Isten világából: magányossá válik („lelki” értelemben). Ezt úgy értékelik és élik át, mint második kiűzetést a Paradicsomból.

Ennek a számukra hanyatlásként értelmezett történelemnek a kezdetét a spirituális hit feladásában látják – ami a felvilágosodástól datálható –, vagyis az ész uralkodásában, majd a test abszolutizálásában. Ezért elvetik a felvilágosodással beköszöntött ésszt és testkultúrát, és érzelmekhez fordulnak. Mivel azonban érzelmek a csalódottság okán meggyötörtek, a düh munkál bennük. Olyan düh és harag az előző nemzedékekkel szemben, amit műveik és kultúrájuk elvetésével visznek véghez. Ez a korábbi szintek filozófiáit megsemmisítően érintheti.

A filozófiát újra értelmezik, és visszaállítanak valamilyen érzelmi-spiritualitást. Ezt azonban nem a jelenlegi egyházak keretein belül teszik meg, hanem a filozófiát átértelmezik, és azokat emelik ki és tartják követendőnek, akikben a tudatfilozófián és a testfenomenológián *túl* vélnek felfedezni valami lényegeset. Ilyen segítség lehet számukra például Heidegger, aki a diszpozíciót, mint *hangoltságot* és *világban-benne-létet* (*Dasein*), illetve a gondoskodást emeli ki. Az ő korábbi szimpátiája egy szélsőséges párt iránt azonban nehézkessé teszi elfogadását. Bergson lehetne egy jó választás, aki a tartamban is a minőséget keresi, és felmutatta az *életlendület* kvalitatív működését az emberi tartam és a természet tartama kapcsán.

Egy új vallásos megújulás kezdődhetne, új példaképekkel (most nem ezt tapasztaljuk, mert Európába „behozott/migrált” felvilágosulatlan vallás terjedését tapasztaljuk, lényegi ellenállás nélkül). Az érzelmek szintjén értelmezett érzés (III./2.) történelmi állomásán az emberek

megpróbálják felépíteni saját rendszerüket, mert igényük van egy olyan rendszerre, amiben hihetnek, és ami által „leírhatják” a világot. Ehhez előveszik a régi nagy vallásos iratokat, tanokat, hogy tanuljanak a hibák eredetéből, mit kellene máshogyan csinálni. Át kívánják élni a szeretetet és együttérzést. A filozófusok közül talán Scheler szimpátia-tana lehetne hasznukra. (Ha nem az újólagosan újra „invazív” iszlámot vagy reakcióként a katolicizmust akarják újra „beleírni” a világba.)

Rájönnek azonban, hogy saját rendszerük is kevés (pszichopolitikává változva) nincs hitük egymásban. Az érzelmek szintjén értelmezett állandósult lelki alkat (III./3.) történelmi állomásán a hit ad mindent. Az ember hit által hiszi üdvözülését. Ez teszi képesé a szív logikájának (Pascal) megértésére, jobban mondva átérésére. A szív logikája lehetne ama alap, amit keresnek.

Az érzelmek szintjén értelmezett akarat (III./4.) történelmi állomásán általános kényszerré válik az új szabályok közötti élés. Ezzel szabályok zárt struktúráját hozzák létre; ismételten dogmatizmust. Ez még akkor is tönkreteszi világukat, ha a szeretet zárt struktúráját kívánják általánosítani. Az ember ugyanis a nevelés és útmutatás során leegyszerűsítően megfogalmazva: a büntetés és adományozás életszerű struktúrájában él (biopolitikából – Foucault – után pszichopolitikaként – Han), és ha kivesszük belőle a büntetést⁴⁸, a rendszer összeomlik, mert nem lesz egyértelműen kirajzolható irány, hanem csak mismásolás és iránytalan benne-lét, ami a szőnyeg alá söpri a problémákat, és idővel óriásira duzzadva hullik vissza a túlzottan engedékeny szülők, vagy éppen társadalom nyakába. Ez is bizonyos szempontból totalizáló történelmi berendezkedésként lepleződik le.

Ebből adódik majd saját magukkal kapcsolatos elégedetlenségük. Az ész és a test elfojtásából előpattanhat egy ilyen zárt érzelmi struktúra. Innen tovább, egy másik ciklusba jut a történelem, az ész megújodása felé. Ez lesz az addigi ismert – és az írott történelem előtti korokat tekintve sejtett – emberi történetben az ész újólagos bejelentkezése, és az új ciklus kezdete. Az első ciklus ugyanis állatias volt, majd megtörtént az ember és állatvilág kettéválása, majd a bonyolódás ciklusa, aztán az ógörögökkel kezdődött ciklus, végül – a mai napig – pedig a Descartes-al kezdődő ciklus.

4. A szubsztantív történelemszemlélet, és az érzelmképződés filozófiájának alternatív megközelítése

A szubsztantív történelemfilozófia azzal foglalkozik, hogy valamilyen fogalom mentén magyarázza a történelmet, ami közelebbről: az emberek/emberiség története. Ezek nagy ívű vállalkozások. Több ilyen kísérlet volt eddig, például, az üdv történet, vagy amikor Hegel a szellem fejlődését láttatta az emberi tudat fejlődésén keresztül, vagy amikor Marx a termelési viszonyok szempontjából vizsgálta a történelmi berendezkedést, és annak lehetőségeit. Továbbá Freud, a vágyak, és az ellenükben ható szabályok, illetve törvények összeütközése kapcsán vélte felmutathatónak az emberi természetet, és az emberiség fiktív östörténetét. Vannak egyéb magyarázati lehetőségek is, például, amikor Patočka a problematizálást és nyitottságot az értelemkérésben jelölte ki, vagyis praktikus célokat a mindenkori boldogulás elérésének érdekében. Ullmann írja róla:

⁴⁸ A büntetés nem fizikai erőszakot jelent, hanem például olyasmit, mint a megrovás: „Ezt nem szabad!”, vagy például napjainkban az osztályzás, vagy bármilyen (le)minősítés, azzal a célzattal, hogy azt legközelebb máshogyan kell csinálni. Természetesen ez értékelhető szeretetként is, de a szeretet is lehet valaki számára negatív hatású, például a kisdíjak számára rövid távon, aki, ha követi az utasításokat, hosszú távon jó jegyeket szerezhet.

Mivel életünk nagy része a második mozgásban telik, a jelen érdekei által megkötve, ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a [dogmatikus] metafizikai tendenciák olyan jelentős szerepet játszhattak a történelemben és a kultúrában. Hiszen azoknak, akiknek az életét meghatározza a szenvedés, az önfenntartás kényszere és a munka, szükségük van támaszra, szükségük van arra, hogy megkönnyebbüljenek. A [dogmatikus] metafizika az ember világban létezésének inautentikus formája, ami a fedezék és biztonság iránti szükségletből adódik: tehermentesítésként, hogy szellemi fedezéket nyújt. Ám a metafizika nem kínál valódi megoldást a problémákra, és erre csak a harmadik mozgásban ébredünk rá. Ennek a mozgásnak, amit Patočka az Igazságba való betörésnek nevez, a felelősség a kulcsszava. A felelősség értelme elsősorban is negatív, vagyis minden olyan inautentikus létformával szembeni küzdelmet jelent, ami elfedi előlünk az igazság és a legsajátabb lehetőségeink felismerését. „Ebben [az igazi] értelemben a harc elsősorban azt jelenti, hogy legyőzzük az önkábítást, önmagunk szétszórását az elidegenedett jelen ismételt pillanataiba.”⁴⁹ A gondolkodás vonatkozásában pedig arra vonatkozik, hogy „a magától értetődő problematizálásával szabadabbá tesszük pillantásunkat és kiteszük magunkat a mélyebb igazságnak, amelyet a metafizikai eltakar előlünk.”⁵⁰ A felelősség tehát kettős kritikai küzdelmet jelent, egyfelől a mindennapi élet bódulata, a megszokásba és a megkönnyebbülésbe való menekülés ellen, másfelől pedig a [dogmatikus] metafizika egész életünket átható vélt bizonyosságainak kényelme és kábulata ellen.

Patočka a felelősség fogalmának felébredésével kapcsolatban gyakran beszél egy olyan élményről, amely nem köthető semmiféle aktív elhatározáshoz, hanem mélyen az emberi létezés passzivitásában zajlik. Ezt az „értelmemvesztés tapasztalatának”, „a naiv bizonyosság megrendülésének” nevezi.⁵¹ A megrendülésnek (*Erschütterung*) ez a tapasztalata azonban mindig „kívülről” érkezik, meglepi az embert, aki az értelem birtokában hiszi magát. A megrendülés ezen élményének valójában semmi köze a tudatos gondolkodásból fakadó akarathoz.⁵² Ugyanakkor Patočka szerint a megrendülés nem csupán az egyike a lehetséges emberi tapasztalatoknak, hanem ennél többet jelent: az értelem megrendülése az az alapvető lehetőség, hogy a különös létezőtől elforduljunk, és az elidegenedésből, önámításból, önfelejtésből betörjünk az igazság mozgásába. A megrendülés, noha az értelem elbizonytalanodása és összezavarodása, sőt összeomlása, nem értelmetlenséghez vezet, hanem az értelem forrásához, a kérdések megfogalmazásához és a tekintet megtisztításához.

A megrendülés kívülről érkezik, egy olyan horizont felől, ami még láthatatlan a tudat számára. Lévinasnál a megrendítő a Másik arcának feltárulkozása, Patočka szerint elsősorban a történelem. Számára a történelem nem események összefüggő, elmesélhető rendje, hanem egy tágabb horizont, a visszafordíthatatlan és megrendítő változások közege. Ami újra és újra felborítja a szerény, de biztos értelemhorizontot, az egyfajta transzcendencia, amennyiben kívülről, megjósolhatatlanul és kivédhetetlenül tör be az élet megszokott és elfogadott menetébe, akár a másik alakjában, akár a történelem formájában.

⁴⁹ Jan Patočka: „A természetes világ és a fenomenológia”, ford. Rózsahegyi Edit. *Gond*, 13-14. (1997) *Patočka különszám*. 75-76.

⁵⁰ I. m. 54.

⁵¹ „A különbség [Lét és létező között] feltárulása a relatív értelem és a relatív értelem hatalmának megrendüléséhez kapcsolódik. Szükségképpen ahhoz kapcsolódik, hogy [...] lehetetlenné válik a dolgokhoz és a dolgokba és ezzel összefüggésben abba a megnyugtató anonimitásba menekülni, amely 'oltalmat nyújt' a megrendülés ellen.” Jan Patočka: „Die Sinnfrage in der Epoche des Nihilismus”, übers. v. Ludger Hagedorn, In: *Tschechische Philosophen im 20. Jahrhundert*. Hg. von Ludger Hagedorn. Stuttgart - München, Deutsche Verlags Anstalt, 2002. 209-312. (300-301.)

⁵² A fenomenológiában kezdettől fogva jelen van a gondolkodás fordulatának igénye, vagyis a természetes beállítódásból a fenomenológiai beállítódásba való átmenet megvalósításának problémája. Husserl szerint ez egy akaratilag aktussal véghezvihető, és a redukció módszerével mindenki eljuthat a filozófiai önértékeléshez, vagyis „vissza a dolgokhoz”. Akik ezt a gondolatot nem fogadták el, azok a redukció, vagyis a fordulat passzív motivációit kutatták. Így lett Heideggernél a szorongás (ill. az unalom), Patočkánál az értelemvesztés, a megrendülés állapota, Lévinasnál pedig az arc tapasztalata a fordulat és a redukció természetes alapja. A husserli redukcióról és annak motivációiról Horváth Orsolya: *Az önértékelés fenomenológiája. A fenomenológiai redukció problémája Husserl késői filozófiájában*. Budapest, L'Harmattan, 2010.

Akármi okozza is a megrendülést, elmondható róla az, amit Patočka a történelem kapcsán fogalmazott meg: „a történelemben nem arról van szó, ami megcáfолható vagy megrendíthető, hanem a megrendítő iránti nyitottságról.”^{53 54}

Ám ez még nem annyira szubsztantív történelem-felfogás, mint inkább próbálkozás ésszerű magyarázatkeresésre. Két szélsőséges álláspont lehet még: a hagyományos üdvtörténet teológiai történelemszemlélete és a tudományos fejlődés paradigmaticus fordulatainak tárgyalása, melyek régóta kibékíthetetlenül szemben állnak egymás – mivel másra vonatkoznak és elbeszélnek egymás mellett.

Mind valamilyen történelemben vörös fonalként végig húzódó koncepció mentén osztják részekre a történelmet, más-más megoldás-igénnyel. Ám vagy a beláthatatlan jövőbe helyezik a kvázi-végleges megoldást (üdvtörténet és Krisztus második eljövetele), vagy valamilyen szempontból lezártnak tekintik a történelmet (Hegel), vagy olyan folyamatnak, mely az emberi megvalósításon múlik (Marx).

Az érzelmekképződés filozófiája azonban az emberi természetből indul ki, de máshogyan, mint Freud. Ezt magyarázzuk meg röviden. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy Plátón óta, a filozófiai hagyomány szerint az észnek kell vezetnie az érzelmi regisztert. Így, egy elképzelt hierarchikus piramis tetején az ész áll, alul az érzelmek, középen pedig Arisztotelész szerint a test, ami közöttük úgymond közvetít.⁵⁵ Ha átfordítjuk ezt a kortárs nyelvhasználatra, akkor ez a hierarchia a tudatfilozófiának, testfenomenológiának, és az érzelmfilozófiának felel meg. Mint azt a XX. században tapasztalhattuk, ezek az irányzatok ilyen sorrendben követték egymást, mert a hagyományos álláspontból, vagyis az ész kitüntetettsége felől „ereszkedtek” lefelé a különböző filozófiai problémák megoldásának reményében. Az érzelmfilozófia álláspontja felől pedig megfordult ez a fiktív hierarchikus piramis.

Nézzük azonban, hogy milyen kitágított értelemben használhatjuk még ezt a hármasságot (tudat-test-érzelmek) az érzelmfilozófia már említett történelemmagyarázati sémájához képest. Most egy olyan értelmezést mutatunk fel, ami „kilóg” a tanulmány elején tárgyalt struktúrából, jelenleg ugyanis azt szeretnénk megmutatni, hogy milyen szempontból nyitottabb és komplexebb az érzelmképződés filozófiájának történelem-interpretációja, mint Hegelé, Marxé, vagy Freudé. Az érzelmképződés filozófiája szerint ugyanis a már említett piramis szintjeinek szubsztantív felfogása érvényesül, kiemelve az egyiket a három közül. Hegel a tudat fejlődéséről beszél (itt a tudat, a piramis szempontjából hagyományosan észként értendő csúcspont). Marx az ésszerű társadalmi berendezkedés megvalósításának lehetőségét, főként az általános testi jólét és kellemesebb életvitel – azon belül elsődlegesen az éhezés megszüntetése – érdekében fejtette ki (ez a testi szükségletek elsődlegessége és az újraelosztás gazdaság-filozófiája; őt ráadásul dialektikus materialistaként emlegetik a filozófiai lexikonok). Marx tehát a testi szükségletek elismertetését jelentette be az ésszerű megalapozás-igénnyel bejelentkező és cselekvésre felszólító filozófiájával, ezért átmenetet is képez az I/4. és a II./1. között. Freud pedig a vágyak kielégülésének igényéről írt a *Totem és tabu* című könyvben (érzelmek).

⁵³ Jan Patočka: „Eretnék esszék a történelem filozófiájáról”, ford. Németh István és Kiss Szemán Róbert. In: Jan Patočka: *Mi a cseh?* Pozsony, Kalligram, 1996. 288.

⁵⁴ Ullmann 2012, 88. skk.

⁵⁵ Arisztotelész mondja a lélekről szóló értekezésében: „A legtöbb esetben, mint amilyen a haragvás, elszánás, vágyakozás és általában az érzékelés, a lélek láthatólag nem szenved el hatást és nem is cselekszik a test nélkül. [...] Ha pedig így áll a dolog, világos, hogy a lélek affekciói: anyagban lévő szabályszerűségek.” *De an.* 403a6-26

Az érzelmekképződés filozófiája azonban nem emeli ki történelem-interpretációja során egyiket sem (tudat, test, érzelmek – újabban: értelem, észlelés, érzelmek), hanem őket egyenrangúaként kezeli, ugyanis nem szubsztantív történelem-értelmezést alkalmaz, hanem ciklusos struktúrát. Mivel a struktúra az érzelmekképződés filozófiája által tárgyalt időbeliség és erőhatások tekintetében a bejelentkezés-beépülés-elmélyülés-kifejezés négy fázisának sémájára épül, így inkább az ember antropológiai természetén alapul, ezért nem próbálkozik meg olyan fogalmak túlzott kiemelésével, melyek a tudat-test-érzelmek viszonylatában a történelemnek egyik vagy másik szempontból túlzottan nagy hangsúlyt engedne meg. Ezek a hangsúlyos kiemelkedések ugyanis idővel lecserélik egymást.

A történelemre, a közösségekre és egyénekre az értelemfilozófiai fázisok/stációk/momentumok/mozzanatok szempontjából ráerőszakolható egy lineáris fejlődéstörténet felvázolása, ám ez csupán egyedileg és esetileg kiemelt tartalmi helyzetek, állomások révén lehetséges, ami inkább önkényes felmutatása az események láncolatának egy zárt lineáris folyammederben, de nem hagyja szabadon sem a jövő számára a nyitottságot, sem a múlt számára az alternatív értelmezés lehetőségét. A mélystruktúrában ugyanis diakritikai összefüggések bonyolultsága és véletlenszerűen bekövetkező események soksága határozza meg a genealogikus alakulás (Nietzsche: *Herkunft*, nem *Ursprung*) típusos fejlődésének sokarcúságát, az érzelmekképződés filozófiájának szempontjából.

Az, hogy következnek-e egyáltalában egy új ciklus a miénk (I./1.-III./4.) után, vagy, hogy az is az ész-test-érzelmek (újabban értelem-észlelés-értelem) szintjein jelenik-e majd meg, pontosan nem lehet megválaszolni. (Még az is lehet, hogy az MI/AI megjelenésével felborul az eddigi emberi természet alapján kibontott történeti struktúra.) Amit tehetünk, az a múlt kutatása a jövő érdekében.

Az ókori Görögországban a mitikus hittel szemben megjelent az ész. Az időjósítás helyett kialakult a meteorológia, a természeti jelenségek mitikus magyarázata helyett pedig az elemtan, majd az érzékeléssel kapcsolatos részletesebb kérdések kerültek előtérbe (pl. Anaxagorasznál). Később, a rómaiaknál a testi élvezetek léptek előtérbe az erőforrások felhalmozásának függvényében, amit a jog szabályozott, és kevésbé a morál. Ám az erkölcsi – elméleti – jogot éppen a morális – gyakorlati – dekadenciák mindig megelőzték (majd tették szükségessé – ez az utólagos jogalkotás máig érvényes elve). Ezt követően, Európában megkezdődött egy hosszú ciklus, ami a szeretet vallásának nevében alakult ki, és hozott létre zárt, totalitárius rendszert. Ezzel szemben jelent meg a felvilágosodás ész-koncepciója, és a mi ciklusunk.

Azonban, mivel történelmünket közösen fedjük el, a minket megelőző ciklusról/ciklusokról nehezen beszélhetünk úgy, hogy ne tennénk ki magunkat spekulálásnak. Ha ennek a miénkét megelőző ciklusnak kiemeljük bizonyos állomásait, akkor azokat emeljük ki, amiket ismerünk, vagyis amik megmaradtak számunkra, vagy valamilyen hatalomszerkezet fontossá tette őket az eljövendő nemzedékek szemében. Ezzel szemben jól kivehető saját ciklusunk (5. ciklus – ez is 2025-ös betoldás) eddigi struktúrája, és valószínűsíthető kimenetele:

Ész: szabadságigénnytől a rabságig (I./1.-I./4.).

Test: élvezéstől a visszafordíthatatlan változtatásig (II./1.-II./4.).

Érzelmek: szeretettől a dogmatizmusig (III./1.-III./4.).

Azonban, a dialektikus látszat ellenére, még saját ciklusunk is felmutatja diakritikus szerkezetét. A ciklus szintjeinek állomásai között ugyanis sok az áthallás, és akadnak olyan szerzők,

akik nem sorolhatóak be tisztán egyik, vagy másik állomásba. Erre jó példa Husserl, aki alapvetően tudatfilozófus volt, bár tudat és test *korrelációs a priori*-át állította, vagyis, hogy a természetes beállítódáshoz képest a fenomenológiai beállítódásban nincsen külön tudat és külön a dolgok, vagyis, hogy állandó vonatkozásban állnak egymással, és nincsenek meg egymás nélkül az értelemképződés során. Ezért Husserl nem egyértelműen beazonosítható, de leginkább az ész szintjén értelmezett állandósult lelki alkat (I./3.), és a test szintjén értelmezett érzés (II./1.) történelmi államosainak feleltethető meg, de előbbi történelmi állomásba (I./3.) nem időbeli elhelyezkedése, hanem tevékenysége okán sorolható be.

Az, hogy néhány filozófusnál több történelmi állomásra utaltunk, melyek közvetlenül vagy közvetetten egymást követik, még nem jelenti azt, hogy a történelmi linearitást tartanánk elsődlegesnek a diakritikával szemben. A történelemben az állomások nem vegytiszták, hanem tartalmaznak magukban a többiből is kisebb-nagyobb részt, vagy jobban mondva – diakritikai módon szólva –, a többi állomás, közösen határozza meg az egyes történelmi állomásokat (nem is beszélve a megszüntetve-megőrzés hegeli struktúrájáról). A történelem egységesként való felfogása és eleve adottságának tételezése kapcsán, az egyes állomások csak a többi viszonylatában, diakritikai módon kapnak értéket és körülbelüli meghatározottságot.

Minden történelmi állomás fő képviselői mellett vannak olyan „alternatív” gondolkodók, akik adott korban éltek, de nem az adott „korszaknak” megfelelő témakörben dolgoztak (bár vannak, akik éppen őket kutatják – mint „szökésvonalakat”, lásd Deleuze filozófiáját). Adott történelmi állomásban ugyanis azért egyes gondolkodók a legkiemelkedőbb teljesítményűnek értékelték a többiek által, mert adott történelmi állomás kiemelkedő gondolkodói (és követői) ráhangolódnak a világtörténelemre, és ezt a többiek megérik, ezért követőkként reá hangolódnak a „hangsúlyosabbakra”.

Az érzelemképződés filozófiája az egyén érzelemképződésének strukturális sémáját (melyet korábban írtam, de még nem jelentettem meg és az értelem-észlelés-érzelem tartamszerű összefonódásáról szól) vetíti a történelemre, azzal a kiegészítéssel, hogy a régi filozófiai hagyományból és a fenomenológiai fejlődéstörténetből levezethetőnek tartja ész, test és érzelmek, illetve tudatfenomenológia, testfenomenológia és érzelemfilozófia súlypont-áthelyeződéseit (újabbban: értelem-észlelés-érzelmek). Ezt a hármasságot szinteknek nevezzük el, melyek egy ciklust alkotnak. A szintek pedig az egyén érzelemképződésének megfelelő négy fázisra oszthatóak, az időbeliség és erőhatás szerint. Mivel azonban az egész történelmet nem leegyszerűsítve és félreértve egyetlen cikluson belül tárgyaljuk, ezért a részletesebb történelem-interpretáció érdekében olyan érzelmi fejlődésről beszélünk, amit egyre fejlődő ciklusok cirkularitása kapcsán vélünk felmutathatónak. Ezt próbáltuk meg kifejezni az írott történelem előtti időktől a jelenen át, a strukturálisan kirajzolódó valószínűsíthető jövő irányába.

5. Összegzés

Mindez tehát a 2016-ban megjelent érzelemképződés-filozófiai álláspontom kifejtése volt, és a kialakult filozófiai elméletemet követően (Müller 2022) korrigálnom kell annak érdekében, hogy egyértelműsítsem: semelyik regiszter (értelem-észlelés-érzelem) semelyik térénumban (kantianusan: „Én”, „Világ”, „Isten”, újabb megfogalmazásban: egyéni/egyedi személyiség, Világ, mint interszubsztitívitas, történelem, természet, dolgok, és az örökkévaló térénumaként a filozófusok Egy-e, a megjelenés *mint* megjelenés lehetőségfeltétele) metafizikai rangját tekintve nem előrébb-való, csupán a tér-időben, a tartam által tűnik egyik-másik térénumban

(„Én” és „Világ”) megjelenő értelem-észlelés-érzelem intenzitása erősebbnek és/vagy gyengébbnek. Az örökkévaló terep pedig „önmagával is jól elvan”, nem függ semelyik más tereptől.

A fogalmakat tisztázva (értelem-észlelés-érzelem), majd megismétlem mindezt egy későbbi cikkben (esetleg könyvben), de szerettem volna, ha a régebbi, elsőként megjelent írásom az érzelmekképződés filozófiájáról, valamint ennek kapcsán a tudat felosztásáról és a filozófia tipológiájáról (Müller 2016) megkapja a neki megfelelő és szinte ugyanakkor írott párját, mely akkor annak kiegészítéseként készült, de a doktori disszertációmba terjedelmi okok miatt nem jelenhetett meg.

Addig is azonban az azóta frissített és tisztázott fogalmak segítségével leírom az összes eddig említett ember-történeti ciklust sorrendben, melyet az emberi világtörténet ciklikus kifejtésének szánok a képességmetafizika alapján, a megjelenés filozófiájának történelmi artikulációja, kifejlése, ön-megmutatkozása szerint. A ciklusok sorszámozását most előről kezem, egyértelműsítve a sorrendet:

1. Ciklus – Az ember előtti állati ciklus:

Értelem: A növényekhez képest mobilisabb helyzetértékelés és szervi fejlődés.

Észlelés: A szervi fejlődések és világtapasztalati lehetőségek sokfélesége.

Érzelem: A vadász-préda helyzetértékelések habitualizálódása az agresszivitás és félelem viszonylataiban, az intenzitás mértékében.

2. Ciklus – Kilépés az állati létből, az emberré válás kezdetei:

Értelem: Az első eszközhasználat megjelenése (kővel, bottal való lecsapás, megfélemlítés, fenyegetés) a hatalmi struktúra eltárgyasítása, eszköz-fétisének kialakulása és a beszéd artikulációjának fejlődése. Az eltárgyasítás és fokozás alapképességeinek kialakulása és használata.

Észlelés: Az eszközhasználat sokféleségének és felhasználási hierarchizálódásának okán a társadalmi szerveződés bonyolódása.

Érzelem: A természeti és vadászati függési viszonyok pontosabb felismerése okán az első totem-vallások megjelenése. A változó körülmények, szituációk, illetve a vadász vagy préda lesz valaki (?) helyzetértékeléséből adódóan a véletlenek/szerencse/képességek/elevé elrendelések kérdésének elvontabb felismeréséből képződő első védő-óvó „Isten” absztrakció.)

3. Ciklus – Földműveléstől a többistenhitig

Értelem: A biztonság-fétis megjelenését követően az annak való megfelelés okán kreatív megvalósulási formák találása, mindennek a tökéletesítése minden lehetséges szempontból (eszközök, vallási rítusok bonyolódása, szertartások, templomok – mint társadalom-szervező központok – kialakítása, a szerepek kiosztása minden szempontból).

Észlelés: A létbiztonság megteremtése a letelepedett földművelés és állattenyésztés által, valamint ennek társadalmi elosztása érdekében az írásos lejegyzés kezdetleges formái.

Érzelem: A felhalmozás és a ráérő idő az egyre bővülő természeti felismerések okán a különböző jelenségeket többistenhitként alakította ki, a hatalom birtokosa (a begyűjtő-elosztó) pedig a nép számára élő isten volt.

4. Ciklus – Az ókor görögöktől a felvilágosodásig (előzőekben részletesebben ki lett fejtve)

Értelem: görögség és filozófia. (Többistenhitből kritika és tisztán természettudományos leírások)

Észlelés: római kultúra. (Értelmi szabályoktól a hedonizmusig)

Érzelem: kereszténység (Szeretet-közösségtől a vallási fundamentalizusig)

5. Ciklus – A jelenlegi ciklus (A felvilágosodástól a mai napon keresztül az érzelmek felmutatásáig)

Értelem: felvilágosodás

Észlelés: észlelés-központúság (jelenlegi európai kultúránk ennek betetőzése, és átmenete az érzelmi regiszter hangsúlyozásába)

Érzelem: önaffekció, az élet önátélése, majd megújult vallási radikalizmus

Jól dokumentáltsága okán részletezhető:

I./1. Az értelem bejelentkezése. (Descartes – az egyáltalában vett értelem megjelenítése)

I./2. Az értelem általi világleírás. (Diderot és az enciklopédisták – részletes értelmezés minderről)

I./3. Az értelem kidolgozza saját alapjait. (Kant és Hegel – önreflexió és Világszellem)

I./4. Az értelem meg akarja valósítani önmagát. (Marx – világméternökösködés)

II./1. Az észlelés bejelentkezése. (Husserl és az interszubjektivitás)

II./2. Az észlelés általi világleírás. (Merleau-Ponty, Schmitz, Richir)

II./3. Az észlelés kidolgozza saját alapjait. (Henry és az „Élet”, illetve az „élet” filozófiája)

II./4. Az észlelés meg akarja megvalósítani önmagát. (Az ember géntechnológiai és MI/AI manipulációja – A fő filozófiai képviselő még kérdéses, és filozófiai szempontból – transz- és poszthumanizmus – nem is akarnánk megnevezni.)

III./1. Az érzelmek bejelentkezése. (Előremutató jelleggel: Henry és az ÉF- Az érzelmképződés filozófiája, valamint hétköznapi szintjén az „igaz” érzelmek kívánalmának megjelenése a „Tinder után” és más típusú érzelmi vallások bejelentkezése, akár külső/mások által)

III./2. Az érzelmek általi világleírás. (Az ÉF alkalmazása világleírásként, esetleges vallási akciók és reakciók szerinti konfliktus, és/vagy a „pozíciók” elfoglalásaként)

III./3. Az érzelmek kidolgozzák saját alapjukat. (ÉF – *Erneuerte Urstiftung der Harmonie*, Újólajos vallási fundamentumok, vagy az MI/AI általi önmegismertetés, mint törődés és a Gondoskodás hitének megtévesztő/falsch elterjesztése)

III./4. Az érzelmek meg akarják valósítani önmagukat. (Ismeretlen korszak, de újólajos vallási fundamentalizmust, fanatizmust feltételez, esetleges harcokat, ha nem kibékíthetők az ellentétek az emberiség önmagában, vagy önmagán túl az érzelmileg kedvesnek tettett – vagy már nem is tettett –, de ellenséges MI/AI-al szemben.)

6. ciklus: A beláthatatlan, de nem túl távoli jövő

Értelem: a józan ész szabadság-igénye és nyitott világképének újbóli bejelentkezése. ...

Felkészülni a váratlanra nem lehet, aggódni miatta nem érdemes, de emberi ésszel viselkedni, észlelésünkkel jól gazdálkodni és érzelmeinket mindezekkel harmóniában tartanai – ez lehetséges feladat.

Források:

- Arisztotelész (1971): *Nikomakhoszi etika*. (ford: Szabó Miklós, jegyzeteket írta: Simon Endre). Magyar Helikon, Budapest.
- Arisztotelész (1992): *Metafizika*. (ford. és jegyzetelte: Halasi-Nagy József 1936), Reprint, Hatágú síp Alapítvány, Budapest.
- Arisztotelész (2006): *Lélektfilozófiai írások*. (ford. Steiger Kornél) Akadémiai Kiadó, Budapest.
[10.1556/9789630598156](https://doi.org/10.1556/9789630598156)

- Balogh Brigitta (2009): A szellem és az idő – Identitás, cselekvés és temporalitás Hegelnél A szellem fenomenológiájában. L'Harmattan, Budapest.
- Bergson, Henri (1889/1923): *Idő és szabadság. – Tanulmány eszméletünk közvetlen adatairól.* (ford. Dienes Valéria), Franklin-Társulat, Budapest.
- Bergson, Henri (1907/1930, reprint 1987): Teremtő fejlődés. (ford. Dienes Valéria), MTA, Budapest.
- Bergson, Henri (2012): Bevezetés a metafizikába. In: Uő.: *A gondolkodás és a mozgó.* (ford. Dékány András), L'Harmattan Kiadó, Budapest. 129 – 162. old.
- Czétány György (2015): *A transzcendentális illúzió keletkezése és története. Három szintézis harca egy egységes valóságért.* L'Harmattan, Budapest.
- Czétány György (2017): A történelem transzcendentális illúziója. *Különbség filozófiai folyóirat*, XVII. évf. 1. sz.
- Czétány György (2019): *A transzcendentális probléma. Három szintézis harca egy konzisztens valóságért.* L'Harmattan, Budapest.
- Descartes, René (1628/1961): „Szabályok az értelem vezetésére”, in: Descartes: Válogatott filozófiai művek. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai 87-155.
- Descartes, René (1994): *Elmélkedések az első filozófiáról.* (ford. Boros Gábor), Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Descartes, René (2000): *Értekezés a módszerről.* (ford. Szemere Samu, átdolgozta: Boros Gábor) Műszaki Könyvkiadó.
- Diderot, Denis (1983): *Válogatott filozófiai művei.* (ford. Csatlós János és Győry János), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Foucault, Michel (1976/2014b): A szexualitás története I. – A tudás akarása. (ford. Ádám Péter) Budapest, Atlantisz.
- Freud, Sigmund: Az őszvalami és az én. (1937) (eredeti 1923) (ford. Dr. Hollós István, Dr. Dukes Géza), Budapest, Atheneum
- Freud, Sigmund (1995): Tömegpszichológia és én-analízis. (ford. Szalai István), in: Freud művei V. Tömegpszichológia (ford. Pártos Zoltán, Szalai István), Budapest, Cserépfalvi Kiadás. 185-248. old.
- Freud, Sigmund (2000): Álomfejtés. (ford. Hollós István), Helikon, Budapest.
- Freud, Sigmund (2006): Bevezetés a pszichoanalízisbe. (ford. Hermann Imre), Gabo Kiadó, Budapest.
- Gondek, Hans-Dieter & Tengelyi László (2011), *Neue Phänomenologie in Frankreich.* Suhrkamp Verlag, Berlin. Letöltés: <http://dx.doi.org/10.3196/219458451366243>
- Gyenge Zoltán (1995): Az örökké élő egzisztencia – Sören Kierkegaard időértelmezése. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Philosophica 22: 47-80. o. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/1878/1/47-80_Gyenge.pdf (Letöltés: 2022-01-08)
- Gyenge Zoltán (2008): Utószó – Az érzelmek esztétikája. In: Kierkegaard, Sorén Aabye (2008/1843): Az ismétlés – Constantin Constantius próbálkozása a kísérleti pszichológiában. (ford. Soós Anita és Gyenge Zoltán), Budapest, L'Harmattan. 109-121. old.
- Hegel (1977): Előadások a filozófia történetéről – 3. kötet. (ford. Szemre Samu), Budapest, Akadémiai Kiadó
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1812–1816, átdolgozva 1831 – 1979) *A logika tudománya. Első rész.* Ford. Szemere Samu. Akadémia, Budapest.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1973): *A szellem fenomenológiája.* Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (előadások: 1822–1831, jegyzetekkel kiadva posztumusz, Gans E. által 1837 – 1977): *Előadások a filozófia történetéről. Első kötet.* Akadémiai Könyvkiadó. Budapest.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1977): *Előadások a filozófia történetéről.* Három kötetben, (ford. Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979a): *A szellem fenomenológiája.* (ford. Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979b): *Előadások a világtörténet filozófiájáról.* (ford. Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Heidegger, Martin (2003): A világkép kora. in: Rejtektutak. (fordította: Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocziszky Éva, Pálfalusi Zsolt, Schein Gábor), Osiris Kiadó, Budapest. 70-103.
- Heidegger, Martin (2001): Lét és Idő. (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István), Osiris Kiadó, Budapest.

- Heidegger, Martin (2006): *Sein und Zeit*. Mex Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Heidegger, Martin: *Idő és lét*, (ford. Korcsog Balázs)
- Henry, Michel (2004a): „A közösség fenomenológiája.” (ford. Sutyák Tibor), In *Vulgo*. V. évf. 1. pp 78-91.
- Henry, Michel (2004b): „Az élet feltárulkozik.” (ford. Sutyák Tibor), In *Vulgo*. V. évf. 1. szám pp 76-77. A fordítás alapjául szolgáló szöveg: „*La vie se reveele dans L'immanence radicale de son pur pathos*” par Michel Henry. *Magazine littéraire* 403. (2001. november) 53.
- Henry, Michel (2013): *Az élő test*. (ford. Farkas Henrik, Moldvay Tamás, Sajó Sándor, Ullmann Tamás) Bencés Kiadó, Pannonhalma.
- Henry, Michel (2014): *Affekt und Subjektivität – Lebensphänomenologische Beiträge zur Psychologie und zum Wesen des Menschen*. (szerk. és ford.: Rolf Kühn) Freiburg/München, Karl Alberg Verlag.
- Henry, Michel (2015): *Radikale Religionsphänomenologie – Beiträge 1943-2001*. (szerk: Rolf Kühn és Markus Enders, ford. Rolf Kühn), Freiburg/München, Verlag Karl Alberg.
- Horváth Orsolya: *Az öneszmélés fenomenológiája. A fenomenológiai redukció problémája Husserl késői filozófiájában*. Budapest, L'Harmattan, 2010.
- Husserl, Edmund (1998a): *Az európai tudományok válsága I.* (ford. Berényi Gábor, Mezei Balázs), Budapest, Atlantisz, 1998.
- Husserl, Edmund (1998b): *Az európai tudományok válsága II.* (ford. Egyedi András I-III. melléklet, Ullmann Tamás IV-XXIX. melléklet), Budapest, Atlantisz, 1998.
- Husserl, Edmund (1998): „III. melléklet.” – „A geometria eredetéről” (a III. mellékletet fordította Egyedi András) In Husserl, Edmund, *Az európai tudományok válsága II.*, (Berényi Gábor és Mezei Balázs), Atlantisz, Budapest. 41-70. o.
- Husserl, Edmund (1931/2000): *Kartézianus elméletek – Bevezetés a fenomenológiába*. (ford. Mezei Balázs) Budapest, Atlantisz.
- Kant, Immanuel (1781/2004): *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest, Atlantisz.
- Kant, Immanuel (1783/1999): *Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel* (ford. John Éva és Tengelyi László), Budapest, Atlantisz.
- Kant, Immanuel (1790/1997): *Az ítélőerő kritikája*. (ford. Papp Zoltán) Budapest, Ictus.
- Kierkegaard, Sorén Aabye (1986): *Félelem és reszketés*. (ford: Rácz Péter), Budapest, Európai Könyvkiadó.
- Kierkegaard, Sorén Aabye (1843/2008): *Az ismétlés – Constantin Constantius próbálkozása a kísérleti pszichológiában*. (ford: Soós Anita és Gyenge Zoltán), Budapest, L'Harmattan.
- Kirk, G. S., Raven J. E., Schofield M. (2002): *A preszókratikus filozófusok*. (ford. Csiszter Kálmán és Steiger Kornél), Atlantisz Kiadó, Budapest.
- La Mettrie, Julien Offray de (1981): *Filozófiai művek*, (ford. Horváth Henrik és Zigány Miklós), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Marion, Jean-Luc (1997/2015): *Gegeben sei. Entwurf einer Phänomenologie der Gegebenheit*. (Aus dem Französischen übersetzt von Thomas Alferi) Freiburg/München, Verlag Karl Alberg.
- Marion, Jean-Luc (2003/2012): *Az erotikus fenomén*. (ford. Szabó Zsigmond) L'Harmattan, Budapest.
- Marx, Karl és Engels, Friedrich (1848/1983), *A kommunista Párt kiáltványa*. (szerk. Kálmán Endre), Kossuth Kiadó, Budapest.
- Merleau-Ponty, Maurice (posztumusz - 1964/2006): *A látható és a láthatatlan*. (Ford. Farkas Henrik és Szabó Zsigmond). L'Harmattan kiadó, Budapest.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945/2012): *Az észlelés fenomenológiája*. (Ford. Sajó Sándor), L'Harmattan kiadó – Magyar Fenomenológiai Egyesület, Budapest.
- Müller Andor (2015a): *A szinesztézia és a diakritika szerepe az érzelmekképződés filozófiájában, különös tekintettel a pillanatnyi érzésekre*. (kézirat)
- Müller Andor (2015b): *Ébrenlét és álom az érzelmekképződés filozófiájában*. (kézirat)
- Müller Andor (2016): *A filozófia tipológiája és az érzelmekképződés filozófiája*. In:
- NAGYERDEI ALMANACH: BÖLCSELETI ÉVKÖNYV 2016/1. 6. évfolyam, 12. pp. 1-27. 27 p. Letöltés: https://nagyalma.hu/container/volume/2016/161.01_MA_1-27p.pdf ISSN 2062-3305
- Müller Andor (2019): *Passzivitás az érzésképződésben, avagy Tengelyi László és Michel Henry az ösbenyomásról*. In: Marosán, Bence Péter (szerk.) *Élettörténet, sorseseemény, önazonosság: Tanulmányok Tengelyi László emlékére*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, (2019.) 374-393. old.

- Müller Andor (2022): *A megjelenés filozófiája – Értelme-Észlelés-Érzelem*. 3É. Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), Filozófiatudományi Doktori Iskola, bölcsészettudományok / filozófiai tudományok. 358 p. Letöltés: https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/85907/dissz_M%3%bcller_Andor_filoz%3%b3fiatud.pdf%202022-10-01%20-%20ELEKTRONIKUS%20FORM%3%81TUM.pdf?sequence=1&isAllowed=y MTA Adatbázis-azonosító: 10073544, DOI-azonosító:10.15476/ELTE.2022.234
- Olay Csaba - Ullmann Tamás (2011): *Kontinentális filozófia a XX. században*, L'Harmattan, Budapest.
- Patočka, Jan (1996): *Mi a cseh?* (ford. Németh István és Kiss Szemán Róbert), Kalligram, Pozsony.
- Patočka, Jan (1997): „A természetes világ és a fenomenológia”, ford. Rózsahegyi Edit. Gond, 13-14. (1997) Patočka különszám. pp 75-76.
- Patočka, Jan (2002): „Die Sinnfrage in der Epoche des Nihilismus”, übers. v. Ludger Hagedorn, In: *Tschechische Philosophen im 20. Jahrhundert*. Hg. von Ludger Hagedorn. Stuttgart - München, Deutsche Verlags Anstalt, 2002. 209-312. (300-301.)
- Platón (1984): *Parmenidész*. (fordította: Kövendi Dénes) In Platón II., Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Platón (2005): *A lakoma*. (Telegdi Zsigmond fordítását javította Horváth Judit, ellenőrizte: Steiger Kornél) Budapest, Atlantisz.
- Richir, Marc (2015): *A rés és a semmi. Beszélgetések Sacha Carlsonnal*, (Fazakas István fordításában – jegyzet) Millon, Grenoble
- Sajó Sándor (2014): *Majdnem minden – A megtört totalitás dialektikája*, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Scheler, Max (1979): *A formalizmus az etikában és a materiális értékética*. (ford. Berényi Gábor), Gondolat Kiadó, Budapest.
- Scheler, Max (1923/1973; neu aufgelegt als Titel von 1913 – Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle und von Liebe und Hass): *Wesen und Formen der Sympathie*. Bern und München, Francke Verlag.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph (2008): *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Ford. Endreffy Zoltán. Lectum, Budapest,
- Schmitz, Hermann (2011): *Der Leib*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston
- Spinoza, Benedictus de (1665/2001): *Etika*. (ford. Szemere Samu, átdolg. Boros Gábor), Osiris, Budapest, 2001. újabb fordításban. Letöltés: https://docplayer.hu/5430589-Etika-benedictus-de-spinoza-az-etika-elso-resze-istenrol.html#show_full_text
- Steiger Kornél (2006): Utószó, in: Arisztotelész: *Lélefilozófiai írások*. (ford. Steiger Kornél, fordítását átdolgozta Brunner Ákos és Bodnár István – *A lélek*) Akadémiai Kiadó, Budapest, 219-229. old.
- Steiger Kornél (2010): „Anaxagorasz-interpretációk” In Steiger Kornél: *Tanulmányok az antik görög filozófiáról*. Gondolat Kiadó, Budapest. 160-177. old.
- Steiger Kornél (1992): *Bevezetés a filozófiába – Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Steiger Kornél (1998): *Parmenidész és Empedoklész kozmológiája*. Budapest, Áron Kiadó. 1998.
- Stern, D. N. (2000): *A gyermek személyközi világa*, Ford. Balázs-Piri Tamás, Budapest, Animula.
- Szabó Zsigmond (2005): *A keletkezés ontológiája – a végtelen fenomenológiája*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság, Budapest.
- Szabó Zsigmond (2018-02-05): *Az őstények ősténye*. Letöltés: <http://drot.eu/article/az-ostenyek-ostenye>
- Szalai Judit (2013): *Kortárs angolszász érzelmfilozófia*. L'Harmattan, Budapest.
- Tengelyi (posztumusz - 2017): *Őstények és világvázlatok*. Budapest, Atlantisz.
- Tengelyi László (1992): *A bűn, mint sorseseemény*. Budapest, Atlantisz kiadó.
- Tengelyi László (1995): *Kant*. Áron Kiadó, Budapest.
- Tengelyi László (2004): „A tapasztalat és a végtelen: Kant és Hegel”. In *Világosság* 2004/10-11-12, 55-63. o.
- Tengelyi László (2007): „Az új fenomenológia Franciaországban”, in Boros Gábor (főszerkesztő), *Filozófia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1346-1371. (*Akadémiai Kézikönyvek. A szerzővel együttműködve fordította Zuh Deodát és Rónai András*)
- Tengelyi László (2007): *Tapasztalat és kifejezés*. Budapest, Atlantisz kiadó.
- Tengelyi László (2008): „Fenomenológia, mint első filozófia”. In: *Világosság* 2008/3-4, 49-59. (Németül a 2014-es könyv egészében, de közvetlenül, átdolgozott szövegrészekként, elsősorban: WU, 180-200, de bizonyos fokok 303-365 is.)

- Tengelyi László (2011): „Filozófia és világvázlat” In: „A margók előadója voltam” – Emlékkötet Munkácsy Gyula emlékére. (Szerk: Bladl Borbála, Gulyás Péter, Marosán Bence), Világosság könyvek 5. Tudástársadalom Alapítvány, szerzők, 2011. http://www.eltereader.hu/media/2013/06/Munkacsy_kotet_opt.pdf (letöltés: 2020-05-13)
- Tengelyi László (2012): *A cselekvés narratív értelmezése.* (előadás) BBT, Kolozsvár. 2012. március 12.
- Tengelyi László (2012): „Vetélkedő világvázlatok. Transzcendentalizmus versus naturalizmus.” In: Boros Gábor, Olay Csaba, Tilman Reitz (szerk.): *A Német-Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 10. – Filozófia, Tudás, Szociológia – Előadások Berlinben és Budapesten, DUGPhil – NMFT 11-34. old.
- Tengelyi László (2013): „Ősbenyomás és ősasszociáció”, In Varga Péter András és Zuh Deodáth (szerk.): *Kortársunk Husserl – Tanulmányok a 150 éves Edmund Husserl filozófiájáról*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 69-85. old.
- Ullmann Tamás (2012a): *Az értelem dimenziói.* L'Harmattan, Budapest,
- Ullmann Tamás (2013): „Az intuíció fogalma Kanttól a fenomenológiáig.” In: *Filozófiai intuíciók – Filozófusok az intuíciónál* (szerk. Forrai Gábor), L'Harmattan, Budapest, 2013. 69-84. old.
- Ullmann Tamás (2014): „A tudattalan érzelmek logikája.” In *Szenvedély, szerelem, narrációk – filozófiai és pszichológiai tanulmányok.* Világosság könyvek 6., Budapest, ELTE, Eötvös Kiadó, 166-175. o.
- Ullmann Tamás (2014): *A tudattalan érzelmek logikája.* (szerk. Boros Gábor – Pólya Tibor), in: *Szenvedély, szerelem, narrációk.* Budapest, ELTE, Eötvös Kiadó, 2014. 166-175. old.
- Ullmann Tamás (2017): „Alap és Egzisztencia – a kései Schelling Istenfogalma.” In: *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiatörténeti hagyományaiban.* (szerk. Kendeff Gábor és Vassányi Miklós) Károli Gáspár Református Egyetem, L' Harmattan, Budapest. 102-116. old.
- Ullmann Tamás (2019): Merleau-Ponty és az érzelmek intéstitúciója, in: Olay Csaba és Schmall Dániel (szerk.) *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban – Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére.* Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, Budapest. 2019.
- Ullmann Tamás (2019): *Túl a jelentésen – Sematizmus és intencionalitás 2.* L'Harmattan Kiadó – Magyar Fenomenológiai Egyesület, Budapest.
- Ullmann Tamás (2010): *A láthatatlan forma.* L'Harmattan, Budapest.
- Ullmann Tamás (2011): „Az intuíció problémája Bergson és Merleau-Ponty filozófiájában.” In Ullmann Tamás és Jean-Louis Vieillard-Baron (szerk.), *Bergson aktualitása.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 108-130. old.
- Voltaire (1764/1996): *Filozófiai ábécé.* (ford. Gyergyai Albert és Réz Pál), Budapest, Kossuth Könyvkiadó